

Türkçe'de Değil Kelimesi ve Kullanımları

Mehmet ÖZMEN

Türkçe'de yaygın ve çok değişik kullanımları olan *değil* kelimesi, bugüne kadar, pek çok kaynakta ele alınmakla birlikte, kelimenin bütün kullanımları, özellikle cümle içerisindeki işlevleri göz önünde bulundurularak, bir bütün hâlinde değerlendirilmemiş, bu yüzden de hakkında yer yer eksik ve yetersiz bilgiler verilmek durumunda kalmıştır. Biz bu çalışmamızda, kelimeyi bütün yönleriyle incelemeye çalışacağız.

1. Kökeni ve Tarihi Gelişimi

değil kelimesine ilk olarak Divanü Lûgati't-Türk'te rastlıyoruz. Kaşgarlı Mahmut, *değil*'in Arguca *dağ/dhag* "yok, değil" kelimesinden geldiğini, Oğuzların *dağ ol* sözünü Argulardan aldıklarını ve bozarak *tegül* yaptıklarını söyler (DLT I, 393; DLT III, 153). Kelimenin *dağ ol* şekline başka kaynaklarda rastlayamıyoruz. XI. yüzyıldan itibaren izleyebildiğimiz ve kaynaklarda da Oğuzca olarak geçen (Räsänen, 469) *tegül* şekli ise, tarihî gelişim içerisinde gerek Oğuzca'da gerekse diğer lehçelerde farklı gelişimler göstermiştir.

2. Lehçelerdeki Kullanımı

Kelimeyi, Oğuzca yanında, değişik tarihî ve çağdaş lehçelerde hem *d-*li hem *t-*li şekilleriyle, görüyoruz:

Harezmi Türkçesi *değil*, *değül*, Kıpçakça *değül*, *tügül*; *dewül* (Codex Cumanicus), Çağatayca *tügül*, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçeleri *değül* (EDPT, 480); Türkiye Türkçesi *değil* (TS 1, 345), Karakalpak ve Nogayca *tu-vıl*, Kazan Tatarcası *tügel*, Kumukça *tügül*, Azerice *deyil*, Türkmence *del*

(EDPT, 480), Kırgızca *tügül*, Balkarca *tüyül*, Karaçayca *tügül*, *tül*, Karaimce *tuvul*, *tüwül* (Räsänen, 469), Gagauzca *dil*, Kırım Tatarcası *dägil*, *diil*, *däyil*, *dügül*, *tügül*, *tuel/tuel*, Başkırtça *tügel* (Fundamenta, 268, 384, 431).

3. Kelime Çeşidi

değil, Türkçe Sözlük'te "İsim cümlesinde yükleme veya başka öğelere olumsuzluk anlamı veren kelime" diye verilmiş (TS 1, 345); ancak, sözlükte, fiil dışındaki bütün kelimelerin çeşitleri belirtildiği hâlde, *değil* kelimesinin çeşidi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Şemseddin Sami, *değil*'e "nefy edatı" demiş; ancak, "İki şeyden birini nefy ve diğerini isbata yarayıp harf-ı rabıt gibi (...) kullanılır: Onu söyleyen ben değil sizsiniz. Değil yazmağa okumağa bile iktidarı yoktur" derken kelime çeşidini tam olarak belirtmemiştir (ŞS, KT, 615). Jean Deny, *değil*'i, zarflar arasında "olumsuz katmaç (olumsuzluk zarfı)" olarak değerlendirmiş (JD, TDG, 275); ancak, "Şahıslı sigalarla beraber bulunan, *mi*, *gibi*, *değil* edatlarının tuttukları yer" başlığında edat olarak adlandırdığı kelimeyi (a.g.e., 412), aynı bölümün inceleme kısmında, yine, "olumsuz (menfi) katmaç" olarak incelemiştir (a.g.e., 415). Tahsin Banguoğlu, *değil*'e gerçekleştirme zarfı demiş (TB, TG, 413, 453, 475); ancak, gerçekleştirme zarfları arasında, *değil* hakkında herhangi bir bilgi vermemiş, iki örnek vermekle yetinmiştir (a.g.e., 372). Yine, Tahsin Banguoğlu, *değil*'e, bağlaçlar arasında yer vermemekle birlikte (a.g.e., 360-396) "bağlam öbekleri" arasında, *değil*'le kurulmuş bir bağlama grubu örneğine yer vermiştir (a.g.e., 511). Kononov, *değil* için, "İnkâr veya itiraz mahiyetinde bir bağlaç (ancak cümlelerin üyelerini birleştirmek için kullanılır)" demiş ve *değil*'in bağlaç özelliğine işaret etmiştir (Kononov, Nr 734/9). Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar'da *değil*'e doğrudan doğruya yer vermemiş, buna karşılık, *değil mi* ile *değilse*'yi bağlama edatları, *değil ... bile*'yi de kuvvetlendirme edatları arasında göstermiştir (TDE, 140, 240). Muharrem Ergin, bağlamâ edatları arasında yer vermediği *değil*'i sona gelen edatlar arasında ele almış; ancak, "*değil* edatının ikinci kullanışı söz içinde karşılaştırılan iki unsurun arasına girerek sonuna geldiği unsuru daha sonraki bir unsura bağlaması, bir karşılaştırma ifadesi içinde bir münasebet kurmasıdır. Burada *değil* olumsuzluk fonksiyonu ile bir red ifade eder. Karşılaştırılan iki unsurdan birinciyi, yani sonuna geldiği unsuru reddederek ikinciye bağlar. Böylece olumsuzluk ve red ifade eden bir bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılır." diyerek (TDB, 343-344), *değil*'in bağlama yönü üzerinde de durmuştur. *değil* kelimesini, Haydar Ediskun (TDBil., 287-288) ve Tahir Nejat Gencan (TNG, DB, 400), edatlar arasında incelemiştir. Bazı dilbilim ve dilbilgisi terimleri sözlüklerinde "olumsuzluk koşacı" olarak gösterilen *değil*'i (DDTS, 106), Vecihe Hatiboğlu da hem Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü'nde (VH, DTS, 85) hem de

Türkçenin Sözdizimi'nde "olumsuzluk koşacı" olarak ele almıştır (VH, TSD, 150). Hikmet Dizdaroğlu ise *değil*'i hem "olumsuz koşaç" hem de "ilgeç" olarak kabul etmiştir (HD, TB, 155).

Görüldüğü gibi, *değil*, dil bilgisi kitaplarında ve terim sözlüklerinde, kelime çeşidi olarak *edat*, *nefy edatı*, *sona gelen edat*, *bağlama ve kuvvetlendirme edatı*, *bağlaç*, *olumsuzluk zarfı*, *gerçekleme zarfı* ve *olumsuzluk koşacı* adı altında ele alınmış ve incelenmiştir.

değil'i, kelime çeşidi olarak incelediğimizde, biri edat, diğeri bağlaç olmak üzere iki temel kullanımının olduğunu görüyoruz. Biz bu özellikler üzerinde bütün yönleriyle durmaya çalışacağız.

4. *değil*'in Kullanımları

4.1. *değil*'in edat olarak kullanımı

değil, edat olarak, ek fiilin olumsuzluğunda, fiil çekimlerinde ve *değil mi* yapısı içerisinde kullanılır. *değil*, isim unsuru ile ek fiilin arasına girerek, ek fiilin olumsuzluğunu kurar. Fiil kiplerinin çekiminde ise, ya kip ekleriyle şahıs ekleri arasına girerek olumlu fiil çekimlerini olumsuz, olumsuz fiil çekimlerini tekrar olumlu yapar veya çekimli fiillerden sonra gelerek, cümledeki hükmü reddeder. *değil*, bu kullanımlarıyla, bir yandan isim cümlelerinin olumsuzunu yaparken, diğer yandan olumlu fiil cümlelerini olumsuz, olumsuz fiil cümlelerini de tekrar olumlu hâle getirir. Ayrıca, kendisinden sonra *mi* soru ekini alarak *değil mi* şeklini oluşturan *değil*, yüklemelerden sonra "evet" olumlu cevabını bekleyen onaylatıcı, pekiştirici yapı içerisinde kullanılır.

4.1.1. Ek fiilin olumsuzluğunda

Eski Türkçe'de, isim cümlelerinin yüklemi, isim veya isim cinsinden bir kelime ile, genellikle *er-*, seyrek olarak *tur-*, bazan da *bol-* yardımcı fiillerinin çekimli hâllerinden oluşur (ŞT, ET, 101-102). Olumsuzluk ise, fiil tabanlarına *-ma-/me-* getirilerek yapılır; geniş zamanda *-maz/-mez* kullanılır (ŞT, ET, 97; A. von Gabain, 77-78, Nr.: 211).

İsim cümlesinin yüklemi, Türkçe'nin daha sonraki devir ve sahalarında isim veya isim gibi kullanılan bir unsurla, ondan sonra gelen, *er-*, *ir-(< er-)*, *i-(< er-)*, veya *turur (< tur-ur)*, *durur (< turur)*, *+dur/+dür (< turur)*, *+D^or/+D^or (< turur)* fiillerinden biriyle oluşturulur. Ek fiilin olumsuzluğu, buna bağlı olarak, olumsuz isim cümlesinin yüklemi ise, ismin üzerine, ya *er-*, *ir-(< er-)*, *i-(< er-)*, *e- (< er-)* fiilinin dönem özelliğine bağlı olarak *-maz /-mez* , -

masl-mes ekini almış şekliyle veya *i-*, $+D^o r / +D^o r$ ek fiillerinden biriyle isim unsuru arasına *değil* edatı getirilmek suretiyle yapılır. İnceleyebildiğimiz kadarıyla, tarihi devir ve lehçelerde olduğu gibi, bugünkü çağdaş Türk lehçelerinde de bu iki temel esas korunmaktadır:

Karahanlı Türkçesi *ermesiz* (Fundamenta, 104), Harezmi Türkçesi *ermes* (emes, imemez) (a.g.e., 125), Çağatayca *i(r)mes* (a.g.e., 151; ÇEK, 143), Özbekçe *emes* (Fundamenta, 506), Yeni Uygurca *emes* (a.g.e., 552), Altay Türkçesi *emes* (a.g.e., 587), Abakan (Hakas) Türkçesi *nimäs* (<nä ärmäz; Beltir, *imäs*; Kızıl, *ämäs*; Şor, *äbäs*, a.g.e., 614), Şorca *äbäs* (a.g.e., 636).

Oğuz grubunu oluşturan Türkiye Türkçesi, Azerice, Türkmençe ve Gagavuzca yanında, Kıpçakça'da ve yaygın olarak Çağdaş Kıpçak grubu lehçelerde ise ek fiilin olumsuzu *değil* edatı ile yapılmaktadır:

Memlük Kıpçakçası *dägül, tügöl*, (Fundamenta, 79; GT, XXXIV), Codex *dewül* (Fundamenta, 70); Karaimce *t'uvul liwil* (a.g.e., 334); Karayca *t'ügöl*, Balkarca *tüyöl* (a.g.e., 360); Kırım Tatarçası *dägil, diil, düyil, dügöl, tügöl, tueltuel* (a.g.e., 384); Kumukça *tügöl* (a.g.e., 402); Kazan Tatarçası ve Batı Sibiryaya lehçeleri *tügel* (a.g.e., 418) Başkırtça *tügel* (a.g.e., 431).

Eski Anadolu Türkçesi döneminden beri, Anadolu sahasında ek fiilin olumsuzu, *değil* edatı ile yapılır. *değil*, isim cümlelerinde, ek fiil ile isim unsuru arasına girerek, *isim unsuru + değil + çekimli ek fiil* biçiminde, yüklemi oluşturur. Bu durum, ek fiilin şimdiki zaman, belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman ve şart çekiminin altı şahsında da aynıdır.

4.1.1.1. Basit ek fiilin olumsuzluğunda

değil'in ek fiilin olumsuz çekiminde kullanılmasıyla ilgili ilk örnekleri, Divanü Lügati't-Türk'te görüyoruz: Ol-mundın *barıgsak tegöl* "Onun buradan kalkmak hakkı idi", "O buradan gitmeği kurmamıştı" (DLT II, 57). Bu at *tas tegöl* "Bu at kötü değil" (DLT I, 329). Ol *andağ dağ ol* (DLT III, 153). Bu *turasi yer tegöl* "Bu, duracak yer değil" (DLT II, 68).

değil'in, ek fiilin olumsuzluğunda en geniş şekliyle kullanılmasını ise Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren Batı Türkçesi'nde görüyoruz.

4.1.1.1.1. Şimdiki zamanda

Bulursam ger bulardan ben halâsı/*Degülven* emrine *bir lâhza âsi* (Taz., Tar.S II, 1056). Senin gibi *degülven bir hayvânî* /Kılam bu halk içinde hud-nümayî (HD, Tar.S II, 1056). *Şi'a ehlinden degülem* lîk vardır bu kadar/Ki

hüseyinî la'lüñ için ahıdıram ca'ferî (KB, Nr. 9/9). Ama başın sıkıştı mı, "hayır efendim, ne münasebet, ben *şair değilim*, ressamım" deyip işin içinden çıkmak istiyorsun (BRE, DF, 20/21). Daha doğrusu bilip bilmediğine de *pek emin değilim* (OA, SİO, 20). Ben *kımldayacak halde değilim* (PS, DHK, 85).

Seviştiğim Bamsı Beyrek *sen degülsin* /Altun yüzük senüñ degüldür (DK I, 149). Hatta şimdi, şu ağzının yanındaki buruşukla gülmeğe sen bile *muktedir degülsin* (PS, DHK, 41). Biliyorum ki *çocuk degülsin* (PS, DHK, 115).

Cân u ten oldukça benden derd ü dağ *eksik değil* (FD, 136). Adam adama *yük değil*, can gövdeye *mülk değil* (ÖAA, ADS I, 325). Kendinizi güzel bulursunuz, eh kendinize göre... Ama bu güzellik geçer. Bir günde insan değişmez ama bu *bir gün değil*, *beş gün değil*, *bir ay değil*. Yıllar... (MŞE, VB, 18). N'ola dökülse yaşum *Çeşme-i Hayvân değil'a* /Yire geçsün nideyin dirlüğü *andan değil'a* (NBD, Nr. 501/1). Seviştiğim Bamsı Beyrek *sen degülsin* /Altun yüzük *senüñ degüldür* (DK I, 149). Zeyn iden meşhed-i Ferhâd'ı *degüldür lâle* /Komamış yirde Hudâ kanımı ol mazlûmuñ (ND, 381). Bir genç kızın istediği şeylerin bu, *binde biri bile degüldür* (PS, DHK, 75).

Kuliyuz himmetüñüñ lutf ile 'in'âmı yiter /Biz *gedâlar degüüz* degme zekâtı n'iderüz (AD, 91/6). "Ah biz *hayra yarar unsur-ı îman degüüz*..." (MAE, S, 143).

O özleyen sadece *siz degülsiniz* hanımefendi (REÜ, D, 166). Siz öyle, *terbiyesiz, münasebetsiz bir kadın degülsiniz* ki... (FC, BH, 258).

"-Senin küçük hanımlar şişman mı? /"-*Değildirler*. Yalnız Beyefendi şişmandır." (MŞE, SK, 147). Şeyh Galip büyük bir şairdi, aruzu iyi kullanamazdı, Nâilî-i Kadîm, Avni Bey çok üstadâne kullanırlardı, fakat *onun kadar yüksek şair değildirler* (YKB, ED, 125). Bereket versin müddeâ âlemdarlarının hepsi birden *mutaassıpların ve Nâzım Hikmet'in fikrinde değillerdir* (YKB, ED, 29).

Zarf fiiller, isimleştirmeler dışında üzerlerine ek fiil olarak yüklem oluşturmaya elverişli değildirler; ancak, kimi zaman *değil*'in zarf fiillerin üzerine geldiği de görülmektedir:

Dün gece de, yemek ne var, bir bakayım; bir kap olsun arttıralım, diye mutfağa giderken... *Giderken değil*, gittim (MŞE, O, 104). Bunu yapmak. Doğa ile ortak olmak. Öyle ariz amik *bilincine vararak değil* ha. Farkına bile varmadan (HT, YS, 75).

4.1.1.1.2. Belirli geçmiş zamanda

Ben eskiden *böyle değildim* (MŞE, VÇ, 194). *Neşeli değildim*, uzun atlamada filân da maharetim yoktu (FC, BH, 226). Ben o vakit *Paris'te değildim* (PS, DHK, 52).

Geçen gün *böyle değildin* (PS, DHK, 88). Hayret veriyorsun bana...Sen *böyle değildin* (MAE, S, 173).

Böyle bî-hâlet değildi gördüğüm sahrâ-yı 'ışk /Anda mecnûn bîdler divâne cûdlar var idi (ND, 339). Bu kadar kocamanını tutmak *değme babayiğidin kârı değildi* (HB, DG, 45). -O *sarhoşluk için değildi*, ısınmak içindi... (MŞE, VÇ, 99).

Hangi gün, hangi gece, hangi saat, hangi an geçmişti ki biz onda saadeti-mizi aşkımıza feda etmeğe *hazır değildik* (AŞH, BM, 49). *Yoksul değildik* (MŞE, VÇ, 130). Bununla beraber biz de *pek ümitsiz değildik* (HT, H I, 269).

Ancak hem oğulları ile gelinleri, hem de onların misafirleri *bu baba ile anayı dinleyecek, anlayacak terbiyede insanlar değillerdi* (MŞE, SK, 102). Hânende ve sâzendelerin hatırı sayılır bir kısmı *Türk değillerdi* (AŞH, BM, 60). Onlar öyle *renklerden, kokulardan, denizden, tabiattan zevk alacak soydan değillerdi* (HT, H I, 177). Eğlenceler *başka türlü değildiler* (YKB, ED, 187).

4.1.1.1.3. Belirsiz geçmiş zamanda

Mere ana men *Han oğlu degül imişem* /Han Kazan oğlu imişem (DK I, 239). Demek ki bu işin iştahlısı *yalnız ben değilmişim* (HT, H I, 37). Güya ben *heykeli dikilecek derecede yüksek bir şahsiyet değilmişim* (HT, H I, 37).

Dürnev, tuvaletinin ihtişamına rağmen kandil gecesi olduğundan *haberdar değilmiş* gibi, kaynanasını hiç tebrik etmedi (HEA, SK, 25). İlk derste Lalası Rıdvan Ağa, pehlivan yapılı yağız bir herif, yanımızdaki şilteye bağdaş otururdu, o *kâfi değilmiş* gibi bir de harem ağası küçük (beyin) yanında diz çökmüştü (YK, SH, 55).

O, bizim Şarlo'muzmuş da *farkında değilmişiz* (BRE, DF, 91).

Tanıyorum sizi, ancak *ben değilmişsiniz* gibi, benden büsbütün ayrı, benim dışımda bir varlığınız gibi bakıyorum size... (NA, SS/A, 149).

Sanki *bizden değillermiş*, bizim gibi yaşamamış, gezip tozmamış, yeyip içmemiş, yemekten sonra dişlerini karıştırıp geçirmemiş, kızınca küfür etmemiş gibi yüksekten alan bir halleri var (HT, H I, 39).

4.1.1.1.4. Şartta

Çok güzel değilsem çirkin de sayılmam (MŞE, VÇ, 58). -Sen Zehra'nın kardeşi misin ? /-*Değilsen* de onun gibi bir şey ! (MŞE, VÇ, 190).

Eğer *suçlu değilsen* kendini anlattırsın ama kuyruğun da tava sapına döner (MŞE, İÇ, 146).

Saman *senin değilse* samianlık da mı *senin değil* (ÖAA, ADS II, Nr. 6737). *İntihar etmek değilse* yolda durmak, gitmemek./ Asumandan refref indirsin demektir bir melek! (MAE, S, 22). Atardı beş para, *onluk değilse* bari yine (MAE, S, 62).

Pek yakından *vakıf değilseniz* (YKB, ED, 215). Siz yeni bir kuşağsınız, *yeni bir kuşak değilseniz bile* 1960'dan bu yana çok şey yaşadınız ve gördünüz (...) (Aİ, HE, 144).

Cuma günleri - *eğer izinsiz değilseler* - deniz kenarlarına, surların haricine devam ettiklerini söyleyenler var (FC, BH, 227).

4.1.1.2. Ek fiilin birleşik çekiminde

Ek fiilin yalnızca şart birleşik çekimi vardır (TDB, 311; TDbil., 192) ve basit çekimde olduğu gibi, birleşik çekimde de olumsuzluk, *değil* ile yapılır. *değil*, yine isim unsuru ile çekimli ek fiil arasındadır.

Eğer *sen degül misseñ* ben helâk olurdum (Ant., Tar.S II, 1055).

Ana hakkı Tañrı *hakkı degül-imiş-ise*

Kara polat öz kılıcum tarta-y-idüm (DK I, 239).

Cihanı oda yakardum hevâ-yı âhum ile

Gözüm yaşına degülmisse hâk-i cismi garîk (AD, Nr.: 261/4).

Görürdüñ nice kılurdı şehi mât

Eğer *ruhlar degül misse* iki kat (ŞM, HN, Nr.: 7675).

Eğer Tañrının rahmeti ve keremi *üzerinizde degül misse* uyardınız şeytana (CE, Tar.S II, 1055).

4.1.1.3. Ek fiilin katmerli birleşik çekiminde

Ek fiilin, Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan hikâye şeklindeki katmerli birleşik çekiminin olumsuzluğunda da *değil* kullanılmıştır: *degül misse/degül misseydi* (< degül i-miş i-se i-di).

Faruk kim olur idi lâıyk nübüvvete

Ger *hazretüñ degülmisedi* hatm-i enbiya (Ş, ŞH, Nr.: 537).

Bu işe kız *değil misseydi râzî*

Başaramazdı hezârân şah u kâzî (ŞM, HN, Nr.: 7587).

4.1.2. Fiil Çekimlerinde

değil edatı, fiillerin hem basit hem de birleşik çekimlerinde olumlu fiiller üzerine gelerek olumsuz, olumsuz fiiller üzerine gelerek olumlu fiil çekimleri kurarlar; ancak, üzerine *değil* getirilerek çekime sokulan fiillerin, ek fiil çekimlerinden biri mi, yoksa, normal fiillerin *-ma-/ -me-* olumsuzluk ekini almış çekimleri yanında ikinci bir çekim şekli mi olup olmadığı konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Kaynaklarda genel olarak, ek fiilin olumsuzluğunun *değil*'le, diğer fiillerin olumsuzluklarının *-ma-/ -me-* ile yapıldığı, *değil*'in olumlu ve olumsuz çekimli fiiller üzerine gelerek olumlu fiilleri olumsuz, olumsuz fiilleri ise olumlu yaptığı konusu üzerinde durulmuş; ancak, bu bilgilere, fiil bahsinde *değil*, daha çok *değil*'in incelenmesi sırasında yer verilmiştir.

J. Deny, fiil çekimlerinin olumsuzluğunun *-ma-/ -me-* ile yapıldığını, fakat bu olumsuzluğu daha tesirli olarak ifade etmek için çekim eki ile şahıs eki arasına *değil* zarfının sokulduğunu belirtmiştir (JD, TDG, 415-416). Tahsin Banguoğlu ise, fiil gövdelerine geldiklerinde o gövdelerin kurdukları kiplerin olumsuz çekimlerine denk bir anlam kazandıklarını belirtmiş ve olumlu fiillerle yapılan çekimleri "olumsuz çevrik kipler", olumsuz fiillerle yapılan çekimleri de, "olumlu çevrik kipler" olarak kabul etmiştir. Ayrıca bunların daha kesin olumluluk ve olumsuzluk anlamı taşıdıklarını da belirtmiştir (TB, TG, 453-454). Ali Ulvi Elöve, Türk Dili Grameri'ndeki bir dipnot, "Değil kelimesi siyganın unsurları arasına girdiği zaman üst başında kalan kısım sıfat rolünde bir ortaçtır (...); ve teşkil ettiği cümle de bir isim cümlesi olur" dedikten sonra "Bütün bu teşekküller, yapıları bakımından isim cümlesi olmakla beraber, manaları bakımından - üst taraftaki ortaçların manası da katılmak dolayısıyla - ayrı manalı mürekkep fiiller olurlar" açıklamasını getirmiş ve bir taraftan, *seviyor değil*, *sever değil*, *sevmemiş değil*, *sevmeyecek değil* örneklerini "mürekkep fiiller" olarak kabul ederken, diğer taraftan bu fiillerle kurulan cümleleri, isim cümlesi olarak kabul etmiştir (JD, TDG, 416-417). Kononov da *değil*'i isimden ve fiilden yapılan yüklemelerin yanında, umumi bir olumsuzluk işareti olarak kabul eder (Kononov, Nr, 1003, 1006).

Yüklemleri, *isim unsuru + değil + ek fiil + şahıs eki* ile kurulan cümlelerin, isim cümlesi olduğu konusunda, görüş ayrılığı yoktur. Yüklemleri, *kip*

eki almış fiil + değil + şahıs eki ile kurulan cümlelere ise, bazı dilciler isim cümlesi, bazı dilciler ise fiil cümlesi demektedir. J. Deny'ye göre, "Bu tür cümleler, isim cümleleriyle fiil cümleleri arasında sayılacak bir yer tutmaktadırlar (JD, TDG, 417). Ali Ulvi Elöve, (JD, TDG'deki dip not, 415-416), Haydar Ediskun (TDbil., 370-371), Hikmet Dizdaroğlu (HD, TB, 283, 289) ve Neşe Atabay-Sevgi Özel-Ayfer Çam (TTS, 82-83) yüklemi, *kip eki almış fiil + değil + şahıs eki* şeklinde kurulan cümleleri, isim cümlesi olarak kabul etmektedirler. Vecihe Hatiboğlu da, verdiği örneklerde, bu tür cümleleri, isim cümlesi olarak değerlendirmiştir (VH, TS, 165, 174). Buna karşılık, Rasim Şimşek (RŞ, TS, 191-192) ve Leylâ Karahan (LK, TSD, 73) bu tür cümleleri fiil cümlesi olarak değerlendirmişlerdir.

Yüklemi, *kip eki almış fiil + değil + şahıs eki*'nden oluşan cümle, isim cümlesi sayılırsa, fiil kısmının isim fiil olarak kabul edilmesi gerekir. Bu bakımdan, Haydar Ediskun'un (TDbil, 370), Hikmet Dizdaroğlu'nun (HD, TB, 289) ve Neşe Atabay-Sevgi Özel-Ayfer Çam'ın (TTS, 82) hem yüklem fiil kısmını kip, hem de cümleyi isim cümlesi olarak almalarına katılmak mümkün değildir. Nitekim Ali Ulvi Elöve, bu tür cümlelerde, fiil şeklini "ortaç", cümleyi de isim cümlesi olarak almıştır (J. Deny gramerine yazdığı dipnot: JD, TDG, 416). Diğer yandan, yüklem, *sıfat fiil + değil + çekimli ek fiil* olarak alındığı takdirde, yüklem, *sıfat fiil öbeği + değil + çekimli ek fiil* şeklinde ve bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekir.

değil edatı, bütün fiil çekimlerine aynı şekilde gelmez. Geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve belirsiz geçmiş zamanın olumlu ve olumsuz çekimleriyle belirli geçmiş zamanın olumsuz çekimlerinde çekim ekleri ile şahıs ekleri arasına, birleşik çekimlerde kip ekleriyle tarz ekleri arasına girerek olumlu fiilleri olumsuz, olumsuz fiilleri olumlu hâle getirir. Şart ve emir kiplerinin olumlu ve olumsuz çekimleri ile belirli geçmiş zamanın olumlu çekimlerinde ise şahıs eklerinden sonra gelerek (TDbil, 370-371; Ali Ulvi Elöve, JD, TDG'deki dip not, 417) cümledeki yargıyı ya tümüyle reddeder ya da yargıyı başka bir yargıyla genişletir (TDbil., 371- 372). Gereklilik ve istek kiplerinde de yine şahıs eklerinden sonra gelerek cümledeki hükmü reddetmekle birlikte (Ali Ulvi Elöve, JD, TDG'deki dipnot, 417; TDbil, 370-371-372), seyrek olarak, fiili olumsuzlaştırdığını görmek de mümkündür: "Akça ceren sana *değmeli değil* (= *değmemeli*); Sizin ilden güzel *sevmeli değil* (= *sevmemeli*); Beni öldürmeli *döğmeli değil* (= *döğmemeli*) (KO, 39/57); Hiç kimse ecel tazîsini *üze degüldür* (= uzaklaştırılmaz) (KBD, Nr.: 696/6). *değil*; eklendiği cümlelerin hükmünü ikinci bir cümleyle genişletme imkânı verdiği zaman, genellikle, *kip eki almış fiil + şahıs eki + değil ... dalde, bile, hatta* yapısı içerisinde yer alır (Ali Ulvi Elöve, JD, TDG'deki dip not, 417; TDbil., 371-372).

değil yalnızca olumlu belirli geçmiş zamanda ve dilek kiplerinde değil, diğer kiplerde de, şahıs eklerinden sonra gelerek, cümleyi tümüyle olumsuzlaştırıp, cümledeki hükmü reddedebilir. Meselâ, "Hastalanacağım değil" ile "Hastalanacak değilim" cümleleri arasında yapı farkı yanında anlam farkı da vardır. "Hastalanacağım değil" cümlesinde cümledeki hükmün reddi, cümlelerin tamamının olumsuzlaştırılması söz konusuysen, "Hastalanacak değilim" cümlesinde "Hastalanmayacağım" anlamı vardır.

Sistemli olarak fiil çekimlerine giren, olumlu fiil çekimlerinde *-ma/-me-* yanında ikinci bir olumsuzluk unsuru işlevini gören, olumsuz çekimlerde *-ma/-me-* ile kurulan olumsuzluğu ortadan kaldıran ve fiili tekrar olumlu hâle getiren, olumluluk ve olumsuzlukla ilgili olarak bu kadar yaygın bir kullanışa sahip olan bir fiil şeklini, fiil çekimi olarak değerlendirmemek mümkün değildir. *değil*'in köken olarak edat olması, sistemin başlangıçta isim esaslı üzerine kurulmuş olması fiil çekimindeki işlevini değiştirmez. Dolayısıyla, *kip eki almış fiil + değil + şahıs eki* yapısını, bir fiil çekim şekli ve bu yapıyla kurulan cümleleri de fiil cümlesi olarak almak durumundayız. *değil*, bu işleviyle, *-ma/-me-* fiilden fiil yapma olumsuzluk ekinin yanında ikinci bir olumsuzluk unsuru durumundadır. *değil*'in şahıs ekinden sonra gelmesi durumunda da, cümle fiil cümlesidir; zira, *değil*, herhangi bir şahıs eki almadan her şahsın üzerine gelebilmekte ve sadece cümledeki hükmü reddetmektedir.

değil, her kip üzerine aynı sıklıkta gelmemektedir. Özellikle, emir ve şart çekimlerinde son derecede seyrek, istek ve gereklikte ise sınırlı örneklerle rastlanmaktadır. Buna karşılık, olumlu gelecek zaman, olumlu belirsiz geçmiş zaman ve olumlu belirsiz geçmiş zamanın hikâyesi ile olumsuz şimdiki zaman, olumsuz geniş zaman ve olumsuz şimdiki zamanın hikâyelerinde daha çok kullanıldığını görüyoruz. İşte, aşağıda verdiğimiz fiil çekimlerinde, bazen az örneklerle yetinilmesi, bazen de bazı fiil çekimlerine, örnek verilmemesi, doğrudan doğruya kullanım sıklığı ile ve söz konusu fiil şekillerine, günlük dilden değil yazılı metinlerden örnek vermek istememizle ilgilidir. Çıkış noktamız konuşma ve yazı dili olmakla birlikte, örneklendirmeyi tarayabildiğimiz yazılı metinlerden yaptık ve belirleyebildiğimiz örnekleri vermekle yetindik.

4.1.2.1. Olumlu Yapılar Üzerine Değil

değil, basit fiil çekimlerinde, *kip eki almış fiil + değil + şahıs eki* şeklinde, kip ekiyle şahıs eki arasına, birleşik çekimlerde ise, *kip eki almış fiil + değil + tarz eki + şahıs eki* şeklinde, kip eki almış fiille tarz eki arasına girer. Cümleyi tümüyle olumsuzlaştırıp cümledeki hükmü reddetme durumunda ise şahıs ekinden sonra gelir.

4.1.2.1.1. Basit Çekimlerde:

4.1.2.1.1.1. Geniş zamanda

'İşksuzlara yirme' öğüt öğüdüünden *alır değil* /'İşksuz kişi hayvan olur hayvan öğüt *bilür değil*. (YED, Nr. 88/1). Diyor Kitab-ı İlahi: "O fitneden korunun. /Ki sadé sizdeki erbab-ı zulmü istilâ /Eder de, suçsuz olan *kurtulür değil* asla !" (MAE, S, 230). Hiç bir şey lisan kadar bir ağaca *benzer değildir* (AH, BG/GL/FS, 20).

4.1.2.1.1.2. Gelecek zamanda

Bunun için karı *boşayacak değilim* ya, Allah belâsını versin dedik, sindirdik (MŞE, O, 38). *Kocamın yaşına uymayacak çılgınlık edecek değilim* (MŞE, VB, 26). Zorla *varacak değilim* ya ! (MŞE, VB, 28).

Yok yayrum,, beni *öldürecek değilsin* (HRG, M, 152). Sen Hayri'nin ne edepsiz olduğunu benden *öğrenecek değilsin* ya !.. (MŞE, VÇ, 82).

Halbuki sonraki ömründe bir daha saadeti böyle vadolunmuş *sanacak değil* ve bir daha bu havayı, rüzgârı, bu sesleri, böyle emin dostlar gibi *duyacak değilsin!* (AŞH, BY/ GZK, 60).

Ten fânîdür can ölmez gidenler girü gelmez /Ölür ise ten ölür canlar *ölesi değil* (YED, 96). Öyle dalmış ki yüzyıllar süren uykusuna, /Uyandırmazsan, /Uyanacak *değil* (FHD, DKK, 104). Aziz onu yalnız *dövecek değil*, cebinden parasını da alacak (MŞE, O, 71).

-*Hastalanacağım değil*, sen hastalanmışsın! Yatağına girsene! (MŞE, VÇ, 193)

"İnanırım dedi, bundan sonra *iyi görecektir değiliz* ya !" çekildi, odasına gitti (MŞE, VB, 16). Bizi seven, ağlayan bir çocuğa da bir lokma ekmek için, "Kalk, git" *diyecek değiliz* ya ! (MŞE, O, 40). Çocuğun giyinişini *değiştirecek değiliz* (HEA, SK, 35).

Benim dilimi, öz-türkçeyi anlamıyorsunuz, inanırım anlamadığınıza, *yalan söyleyecek değilsiniz* ya! (NA, SS/A, 227)

"Ecelim bu yüzdense ne yapayım. Hekimler canıma can *katacak* *değiller* ya!" diyormuş (MŞE, VÇ, 173).

4.1.2.1.1.3. Şimdiki zamanda

Pek kısa kestirdiği için yan taraflarında hiç görünmeyen beyaz saçlarına ve ak bıyıklarına rağmen Fahim Beyin, ne kadar gariptir, bazı insanlarda görül-

düğü gibi, *yaşıyor değil* de hâlâ bir yaşamaya hazırlanma devresinde bulunuyor hâli vardı (AŞH, FBB, 117).

4.1.2.1.1.4. Belirli geçmiş zamanda

Nite *kıydı değil* ol gevhere el /Ki vardur bir kılında elli gevher (ŞM, HN, Nr.: 6042). *Tesadüf ettiniz değil*, orada böyle genç ve güzel bir kızın mevcudiyetinden haberdar oldunuz (MŞE, VÇ, 46).

4.1.2.1.1.5. Belirsiz geçmiş zamanda

Yoksa bir müslümanın karısı olmaktan korktuğum için sizi *ret etmiş değilim* (MŞE, SK, 128). Hak şahittir, yolu da *kapamış değilim* (FC, BH, 255). Gecedен farkını *görmüş değilim* gündüzümün (MAE, S, 311). Ben onun kadar polyforme şair ve hekim *görmüş değilimdir* (FC, BH, 357).

Tevatürle *denilmiş değil* (Tar.S II, 1054). Ey Fuzûli bil ki ol gül-ârızı *görmüş değil* /Kim ki 'ayb eyler benim çâk-î giribânım görüp (FD, 148). Şimdiye kadar Kadri'nin ağzından böyle söz *çıkmuş değil* (MŞE, O, 112). Bazı şiir eserlerimizin ecnebi lisanlardaki tercümeleleri umumi değil, hatta mahdut bir tesir bile *brakmış değildir* (YKB, ED, 31). Halbuki yaradılış bunu, yemek içmek derecelerine *çıkarmış değildir* (MŞE, VÇ, 132).

Köyümüzün kalkınmasının en belli başlı meselelerinden birincisi olduğunu hâlâ milletçe *kavrayabilmiş değiliz* de onun için (BRE, DF, 342). Mevsimler geçti. Fakat bu tatlara *doymuş değiliz* (AŞH, BY/GZK, 39). Henüz kesin karara *varmış değiliz* (PK, SS, 8).

Niçe mecmua-ı eş'âr sahibi şairler bilirim ki ömründe henüz bir mısra *söylemiş değillerdir* (YKB, ED, 270).

4.1.2.1.1.6. İstekte

Merkebe var iken cehd idü ma'sûkuña irgîl /Hiç kimse ecel tâzîsini *üze değildir* (KBD, Nr.: 696/6). Mezhep budur ki 'ahde *vefâ ideler değil* /Ol 'ahdi bî-vefâ ki senüñ mezhebüñdür (AD, Nr.: 68/5).

4.1.2.1.1.7. Gereklilikte

Akça ceren sana *değmeli değil* (KO, 39/57). Sizin ilden güzel *sevmeli değil* (KO, 39/57). Beni öldürmeli *döğmeli değil* (KO, 39/57). Almayı daldından *almalı değil*/Çirkinî güzele *vermeli değil*/Yarı küçük diye, *döğmeli değil* (KO, 469/347).

4.1.2.1.2. Birleşik Çekimlerde:

4.1.2.1.2.1. Gelecek zamanın hikâyesinde

Yalnız *gidecek değildim* ya (HT, H I, 86).

Kocası dışarı *çıkacak değildi* (MŞE, O, 32). Fakat elbette karı sekseninden sonra kendi kendini *peşkeş çekecek değildi* ya (FC, BH, 340). Hemşirenin yeniden evlenmesi beni *korkutacak değildi* elbet (SFA, HB/SK, 36).

Zira onlar bütün ömürlerinde belki artık bu gecelerden daha hisli saatler *bulacak ve yaşayacak değillerdi* (AŞH, BM, 197).

4.1.2.1.2.2. Şimdiki zamanın hikâyesinde

Bayburt, Pasinler, Kığı, Tercan, Keskin diye kaza isimleri söyleyerek ezberleyen bu talebenin şüphesiz hepsi de *çalışıyor değildi* (FC, BH, 225).

4.1.2.1.2.3. Belirsiz geçmiş zamanın hikâyesinde

Fahim Bey'in İstanbul'un uzak bir semtindeki evine de *gümiş değildim* (AŞH, FBB, 125). Ben o güne kadar birtakım dürüst düşüncelerle ablamı bir ke-re olsun otelinde *ziyaret etmiş değildim* (HT, H I, 264). Çoğunun tek kitabını *görmüş değilim*, okusam belki beğenmem (Aİ, HE, 106).

O zamanlarda saz dinden ve ölümden bile büsbütün uzak *tutulmuş değildi* (AŞH, BM, 55). Cemal *bayılmış değildi* (HT, H I, 71). Kocasından da öyle fazla bir şey *kalmış değildi* (FC, BH, 308).

Şüphe yok, biz, Boğaziçi'nin en mamur ve en refahlı ve en neşeli zamanlarına *ermiş değildik* (AŞH, BY/GZK, 60).

Cübutlar kamusu aña baka dururdu ve hergiz anuñ gibi *görmüşler degül idi* ve anuñ yiyisinden görklü yiyi *bulmuşlar degül idi* (Tar.S II, 1054). Ve benim boş odada yalnız başıma sedirde bir misafirlikte gibi teşrifat ile oturduğumu görünce, kendi kendime bir nevi misafirlik oynadığımı sanmış, (zaten tamamen *aldanmış da değillerdi*) ve, «mademki eğleniyor, oyununu bozmayalım!» diye beni rahat bırakarak çekilmişler (AŞH, BY/GZK, 86).

4.1.2.1.2.4. Belirsiz geçmiş zamanın şartında

Bugün belânızı *bulmuş değilseniz*, mutlak, /Yarınki saikalar beyninizde patlayacak ! (MAE, S, 238).

4.1.2.2. Olumsuz Yapılar Üzerine Değil

Fiil cümlelerinin olumsuzu, bütün fiil çekimlerinde, fiil kök veya gövdeleri üzerine, geniş zaman çekiminde *-maz/ -mez*, diğer kiplerde *-ma-/ -me-* fiilden fiil yapma olumsuzluk eki getirilmek suretiyle yapılır. Ayrıca, çekimli fiillerin "*değil*" edatıyla da olumsuzlaştırılabildiğini yukarıda belirtmiştik (bk. 4.1.2). İsim cümlelerinde ise *değil* edatı yanında *+sız/+süz*, *+sız/+süz* isimden isim yapma olumsuzluk eki almış isim unsuru veya *yok* isminin yüklem olarak kullanılmasıyla yapılır. Bütün bu ana yolların dışında, cümleyi olumsuz yapmanın çok değişik başka yolları da vardır.

değil edatı, belirli şartlarda, gerek isim cümlelerinde, gerekse fiil cümlelerinde, olumsuz yapılar üzerine gelerek, olumlu anlamlar verebilir. Bu durumda, iki olumsuzdan bir olumlu anlam çıktığını veya *değil* edatının birinci olumsuzluğu ortadan kaldırdığını söyleyebiliriz. O zaman niçin "gidiyorum" yerine "gitmiyor değilim", "var" yerine "yok değil", "vefah" yerine "vefasız değil" biçimlerinin kullanıldığı sorusu sorulabilir. Bu, doğrudan doğruya, anlatımla, anlatıma güç katmak, anlatımı daha çarpıcı hâle getirmek düşüncesiyle ilgilidir.

4.1.2.2.1. İsim cümlelerinde

İsim cümlelerinde, *değil* üzerine ikinci defa *değil* getirilemediği için, *değil*'li yapılar ikinci bir olumsuzlukla olumlu yapıya dönüştürülemezler. İsim cümlelerinde olumsuz yüklem üzerine *değil* getirilerek olumlu yapı kurulması *yok* ve *+sız/+süz*'li yapılarda görülür ve *değil* edatı, isim unsuru ile ek fiilin arasına girer.

4.1.2.2.1.1. *yok* ismiyle

İzleyebildiğimiz kadarıyla, *yok + değil (= var)* şekli, teklik üçüncü kişilerle kullanılmaktadır.

Bu fikri zihinlerde uyandıracak sebepler *yok değil* şüphesiz... (REÜ, D, 57). Adamın hakkı da *yok değil* (HT, H I, 54). Uykum benim de *yok değil* anıma bu deşt-zâr /Aramgâh olur mu ki bin türlü korku var? (MAE, S, 21). Ecnabiler de pek az ama *hiç yok değildi* (AŞH, BM, 95). Buna hakkı da *yok değildi* (AŞH, FBB, 31). Beyrut'un büyük bulvarlarının açılmasına kanun ile imkânlar *yok değildi*; fakat pahalı olacaktı (FRA, ZD, 92). Her iki kitapta atlanmış bölümler *yok değil* ama, bu daha çok eseri ayrıntılardan sıyırmak, galiba biraz da belirli bir formâ sayısını geçmemek için yapılmış (Aİ, HE, 114). İçlerinde tek tük yenileri de *yok değildi* (HT, H II, 242). Bununla beraber hikâyede yer yer müsait pasajlar da *yok değildir* (HT, H II, 114).

4.1.2.2.1.2. +sız/+siz eki almış unsurlarla

değil edatı, yüklemi, +sız/+siz, +sız/+süz eki almış isimlerle kurulan isim cümlelerinde, isim unsuru ile ek fiil arasına girerek +sız/+siz ekinin verdiği olumsuzluğu ortadan kaldırır.

-Bence, doktor, onu siz bir soyarak dinleseniz /Hastalık çünkü *değil* öyle *ehemmiyetsiz* (MAE, S, 8). Bu da *haksız değil!* (REÜ, D, 251). Fakir diye, kimsesiz diye *sahipsiz değil* ya bû (HT, H I, 96). -Benim kocam, doğrusu, çirkin adamdır ama, *sevimsiz değildir* ! dedi (MŞE, O, 104).

Kayıkcılar *tecrübesiz değil*, ve bu gecelere, bu şeylere alışkın Boğaziçliler *bilgisiz değildi* (AŞH, BM, 108). Duralamakta da *haksız değildi* (HT, H II, 201). Bununla beraber biz de *pek ümitsiz değildik* (HT, H I, 269).

4.1.2.2.2. Fiil cümlelerinde

Fiil cümlelerinde, ister basit isterse birleşik çekimlerinde olsun, *değil* edatı, -ma/-me-, -maz/-mez ile kurulmuş olumsuz yapıdaki çekimli fiiller üzerine getirilerek ya olumsuz fiilleri olumlu hâle getirir ya da cümledeki hükümü tümüyle reddeder (bk. 4.1.2).

değil, olumsuz fiillerde de olumlu fiillerde olduğu gibi kullanılır. Basit çekimlerde, *kip eki almış fiil + değil + şahıs eki* şeklinde çekimli fiille şahıs eki arasına, birleşik çekimlerde ise *kip eki almış fiil + değil + tarz eki + şahıs eki* şeklinde kip eki almış fiille tarz eki arasına girer. Cümledeki hükümü tümüyle reddetme durumunda ise şahıs ekinden sonra gelir.

4.1.2.2.2.1. Basit çekimlerde

Bir kez gönül yıkduñ-ısañ bu kıldugun namaz degül /Yitmiş iki millet dahi elin yüzün *yumaz degül* (YED, Nr. 93/1). Bazan oralarda da *böyle sergüzeşter olmaz değil*; ancak, pek nadir şeyler (MŞE, SK, 44).

Nâsîh varuruz mescide *varmaz degülüz* lik /Gül vakti durur gel beri ibrâmı ko şimdi (NBD, Nr. 609/3).

Ah! Suutçuğum, biliyorum bütün bunları, kamuya gerçek güzelliği sezdirmenin zorluklarını *görmüyor değilim* (NA, SS/A, 119). Sanatı toplumun, zamanın yetiştirdiğine *inanmıyor değilim*, o ayrı bir mesele (...) (NA, SS/A, 23)

Sokakta güm güm vurulan bir adamın katilini bulmak için üstün yeteneklerimi seferber etmeyeceğimi, *böylesi bir cinayetin hiçbir romana yakışmayacağımı bilmiyor değilsin* (PK, SS, 11).

Türkçe'yi *sevmiyor değil*, seviyoruz, fakat tıpkı vatani Namık Kemâl'den evvel sevdiğimiz gibi (YKB, ED, 84). Mamafih ileri konuşan bazı ukalâlar da *çıkıyor değil* (HT, H I, 37). Carry Grant'ı *andırmıyor değil* (HT, H I, 112).

İşin doğrusunu isterseniz, ben de her çareye baş *vurmadım değil*, lâkırdı attım, mektup gönderdim, tehdit ettim, Tokatlıyan'a beraber girecek oldum, Karlıman'ın asansörü ile beraber yukarı katlara çıktık (FC, BH, 165).

Bu edebiyat, halktan bir şey *almadı değil*, aldı (REÜ, D, 206). Suphi yüz kırk lirayı saydı, fakat yüreği *sızlamadı değil* ... (NN, Z, 158). Yalnız arnavut olması, bir de deliliği yüreğimi *az hoplatmadı değil!*... (FC, BH, 30). Fakat ne yalan söyleyeyim, Paris'te odaların tahtakurursuz ve yatakların piresiz oluşu, beni ilk günlerde *rahatsız etmedi değil!* (AH, BG/GL/FS, 85)

4.1.2.2.2.2. Birleşik çekimlerde

Öteki hekimlere de *kıymet vermez değildi* (FC, BH, 305). Eğitim Komiseri Lunacarskiy'in çeşitli çağdaş akımlara göz yumması onu *irkilmez değildi*, ama özel konuşmalarındaki alaycı uyarımlarla yetinir, kişisel beğenilerini yasalaştırmayı aklından bile geçirmezdi (Aİ, HE, 104).

Ne Firdevs hanımın kızı olduğumu, ne de Behlül'le aramızda bir münasebet bulunduğunu *bilmez değildiniz* (HZU, A, 270).

Zaten ben bunu bir rüya içinde duyar gibi büsbütün *sezmiyor değildim*... (AŞH, BM, 287). Şimdi, babamla anlaşmamasını mucip olmuş bu mevzuu bu münasebetle kurcalamak istemiyordu ama sözünde ben için için serzenişler, kinayeler *sezmiyor değildim* (AŞH, FBB, 103). Fakat, bir taraftan da beşeri ihtiraslarımızda yenildikçe tabiatı özlediğimizi, ondan biraz kuvvet alınca yeniden büyük kavgaya girişeceğimizi *anlamıyor değildim* (...) (PS, DHK, 83).

Ne kadar cahil, ne kadar toy da olsa, gene içinde yüzdüğü bu refahın kadını birazcık olsun *anlamıyor değildi* (HT, H I, 26). Mamafih: / -Acep bir morso daha lütfetmezsiniz? gibi nâzikane ve hatıralı cümleler sarfetiği de *olmuyor değildi* (HT, H I, 51).

4.1.3. Değil Edatı ve Soru Kavramı

değil edatı, olumsuzluk unsuru olarak kullanıldığı yerlerde, üzerine, *mi* soru ekini alarak, olumsuz sorulu isim veya olumsuz sorulu fiil cümlesi, kurabilir. Bu tür cümleler, bazen doğrudan doğruya soru anlamı verebileceği gibi, olumsuz soruyla birlikte; olumsuz soruyla kuvvetlendirilmiş olumlu anlam da verebilir. "Düşünsek, çiçeklerin kokusu *büyük bir şefkat değil midir?* (AŞH,

BM, 42)" cümlesinde soruyla birlikte "Düşünsek, çiçeklerin kokusu büyük bir şefkattir."; "Eğer bir geçmiş zaman adamı gibi duymak istersek bizi asri adamlar yapan hemen bütün bilgilerimizi *unutmalı değil miyiz?* (AŞH, BM, 23-24)" cümlesinde "unutmalıyız"; "-Hoppala, şimdi 'sevgilim var' diyen *sen değil miydin?* (MŞE. VÇ, 68)" cümlesinde de yine soruyla birlikte, soruyla verilen "sendin" anlamları vardır.

4.1.3.1. Ek fiilin çekiminde

Ek fiilin, şimdiki zaman, belirli geçmiş zaman ve belirsiz geçmiş zamanın olumsuz soru şekillerinde, soru eki, *değil* edatı ile ek fiilin arasına girer. Buna göre sıralanış, *isim + değil + soru eki + çekimli ek fiil* şeklindedir; ancak, isim cümlelerinin şimdiki zamanının üçüncü teklik kişisinde, +D^o düşünmüşse, *değil mi* şeklinin, isim cümlesinin olumsuz sorusunu mu yaptığı, yoksa pekiştirme görevinde mi kullanıldığı şeklen belirlenemez. Anlam, cümlenin gelişinden çıkarılır. Ek fiilin şartının olumsuz soru şekli ise, her ne kadar "değil isem mi, değil isen mi, değil ise mi, değil isek mi, değil iseniz mi, değil iseler mi" (TDbil., 192) şeklinde çekimlense de pratikte pek kullanılmamaktadır.

4.1.3.1.1. Şimdiki zamanda

İtikadınızca ben de *fahişe değil miyim?* (NK, İ, 229). -Hemen kabalığa kalkarsın, ben *senin karın değil miyim?* (FC, BH, 42).

Yârdan şikâyet eyleme kim 'ayb olur katı / 'âşık *değül misin* kanı sabruñ hamiyetüñ (AD, Nr.155/4). Sen bu memleketin evlâdı *değil misin?* Sen Müslüman *değil misin?* (HT, H I, 68). Sen *veznede değil misin?* (MŞE, SK, 25)

-Bu *pasaklılık değil mi?* Kadın olup da çamaşırlarına sahip olsana! (MŞE, VÇ, 184). Dışarda vecd ile dönsün sema, ufuk, toprak, / Gömüldüğüm köşe *sabit değil mi*, sen şuna bak (MAE, S, 433). Kanatsızım demen artık *tuhaf değil mi biraz?* (MAE, S, 436). Görmek ağzı noktasın *nûr-ı basar değül midür* Yañağımı ay añağın *hüsn-i nazar değül midür* (KBD, 22/1). -O halde kuş gibi sekmek *değil midir lâzım?* (MAE, S, 190). Düşünsek, çiçeklerin kokusu *büyük bir şefkat değil midir?* (AŞH, BM, 42)

Biz padişahları bile, sırası geldi mi, *şöyle müthiş beyitler düşüren o halk değil miyiz yoksa* (Aİ, HE, 225).

-Asım bey ! Siz hakikaten *evlenmek fikrinde değil misiniz?* (MŞE, SK, 33). İşte siz *meydanda değil misiniz* (NK, İ, 169). "-Yapmayın cicim fem," diye bana ilk defa yalvarmıştı siz *benim yavrım değil misiniz?* (FC, BH, 203).

4.1.3.1.2. Belirli geçmiş zamanda

İslâm Bey - Teşebbüse ben *kâfi değil mi idim* ? (NK, VS, 67)

-Hoppala, şimdi "sevgilim var" diyen *sen değil miydin* ? (MŞE, VÇ, 68). -"Yazmak için bilmek istemez" diyen, daha şimdi Hamid için konferans vermeye kalkan *sen değil miydin* ? (MŞE, VÇ, 79).

Tavuk kolerası hengâmında hastalanan hayvanlarını inadına bahçeye salan ve böylece hastalığı zorla İfakat hanımınkilere de bulaştıran *Saraylı Hanım değil mi idi*? (HT, H I, 125). O *bizim soytarının kendi değil miydi* ? (MAE, S, 338)

Biz Türkler, bir asır evveline kadar, İslâm medeniyeti dairesinde, Arap'tan ve Acem'den *bambaşka bir hüviyette değil miydik* ? (YKB, ED, 298). Dağda *beraber değil miydik*? (OA, T, 338).

Siz *Ankara'da değil mi idiniz* ? (HT, H I, 223).

4.1.3.1.3. Belirsiz geçmiş zamanda

Bak muhabbet *dünyanın her belâsını unutturacak bir lezzet değil mi imiş* ? (NK, ZÇ, 96). Meğer Ceyhan marka extra extra bisküvi imal eden fabrikanın sahibisi *Caniko'nun babası, Teğmennin de müstakbel kaynatası değil mi imiş*? (HT, H I, 315). Tam da *takrizin aşağı parçaları değil miymiş*? (NN, H, 207).

4.1.3.2. Fiil cümlelerinde

4.1.3.2.1. Basit Çekimlerde

Soru eki, fiil çekimlerinde *değil*'le şahıs eki arasına girer.

Yine en son bir muahede-i tâkat-güdâz altında *enîn edecek değil miyim* ? (NN, H, 36). Yarın da aynı mezahimle *uğraşup duracak /Değil miyim* ? Bana öyleyse, şimdilik ister, / Ferağ içinde düşünmek, vücudu yormayarak (MAE, S, 44).

Solgun semaya doğru birer teessürden yükselmişe benzeyen dumanlar tüter, eski hislerin bıraktığı küller savrulur, sanki her şey küllere *dönecek değil midir*? (AŞH, BY/GZK, 37) Enver Paşa dahi Alman zaferine yetişemeyeceğimizden korkarak bir nefeste harbe *atılmış değil midir* ? (FRA, ZD, 33)

Eğer bir geçmiş zaman adamı gibi duymak istersek bizi asri adamlar yapan hemen bütün bilgilerimizi *unutmalı değil miyiz* ? (AŞH, BM, 23-24)

4.1.3.2.2. Birleşik Çekimlerde

Soru eki, birleşik çekimlerinde, *değil*'le tarz eki arasına girer.

Bu sesleri, dünya yüzünde en eski hatıralarımdan biri olan sesleri zaten gecelerimde sonraları da, daha manevî ve fikrî şekillerde, sanki yine duymakta devam edecek *değil miydim* (AŞH, BY/GZK, 148). Zira genç Fahim Beyin bütün hulyaları şimdi tahakkuk etse, hepsinin de zamanı geçmiş olması yüzünden, bugünkü Fahim Bey bunların nimetinden yine mahrum *kalacak değil miydi*? (AŞH, FBB, 102).

Biz de, frenk kafasına uyarak, bu hakikatleri *inkâr ediyor değil miydik?* (AŞH, FBB, 103).

Fahim Bey, *cidden, kendine mahsus bir hayal âleminde yaşayan bir manyak, bir "mythomane" olmuş değil miydi?* (AŞH, FBB, 185)

Böyle değiştiğime göre bazı günler bunların biriyle, diğer günler ötekiyle *anılmalı ve çağrılmalı değil miydim*? (AŞH, BY/GZK, 134). "Canım, dedim, şu jandarmayı, hadi Naim söylemedi; sen bana haber *vermeli değil miydin?*" (MŞE, İÇ, 119). Kızlara evvelden *haber vermeli değil mi idi*? (NK, İ, 214). İhtiyarlığımızı artık *Kabul etmeli değil miydik*? (AŞH, BM, 214). Fakat geçen hayatın şahitleri olan sanatkârlar ve muharrirler bunlar hakkında *şahadet etmeli değiller miydi*? (AŞH, BM, 263). Bu âlemlere iştirak etdiklerini o zaman gördüğümüz yaşlılar, güzelliği duymağı bilen sanatkârlar, *bu gecelerin tiryakileri olmalı değiller mi, onları hatırlamalı, yazmalı, anlatmalı değiller miydi*? (AŞH, BM, 264)

4.1.4. *değil mi* Pekleştiricisi

Kendisinden sonra *mi* soru eki gelen *değil* edatı, olumlu veya olumsuz isim ve fiil cümlelerinde, yüklemden sonra gelerek, cümleye pekiştirici ve onaylatıcı bir anlam katar. Diğer bir deyişle, *değil mi*, eklendiği cümlemin yüklemiyle ilgili olarak, tasdik ve onaylama beklentisi verir.

değil mi, isim ve fiil cümlelerinin yüklemine kullanılan *değil*'den farklı olarak, eklendiği yüklemi ne olumlu ne de olumsuz yönde etkiler. Diğer bir deyişle, olumlu yüklemelerden sonra geldiğinde olumsuz, olumsuz yüklemelerden sonra geldiğinde ise olumlu yapı kurmaz. Yalnızca, olumlulardan sonra olumlu, olumsuzlardan sonra olumsuz cevap beklentisi verir. Kimi zaman da, üsteleme şeklinde onaylama, soru soranın fikrine, kanaatine katılma beklentisi verir. Ayrıca, beklenen cevapla birlikte, yüklem de tekrar edilebilir. "Beni pek yılışık bulmuyorsunuz, *değil mi?*" (AHT, YY, 49) cümlesinde, sadece, öznenin "yılışık" bulunup bulunmadığı soruluyor, beklenen cevap ise "Hayır" veya "-Hayır

bulmuyorum."; "Nasıl olsa para verilecek değil mi?" (MŞE, O, 78) cümlesinde de yine beklenen cevap "-Evet / Evet verilecek" şeklindedir. Soruyu soranın beklentisi, kendi düşüncesini onaylatma, kendi fikrine kendi kanaatine katılma şeklindedir.

değil mi, eklendiği yüklemden sonra gelen "Öyle değil mi?" ifadesinin kısalmış durumundadır. Nitekim, zaman zaman böyle kullanımlara da rastlamaktayız. Böyle bir ifadeye, "Öyle değil mi?" yüklemine özne "o", "o" ise bir önceki cümledir. Buna göre "değil mi?" aslında öznesi mantıken bir önceki cümle olan ve yüklemine isim kısmı düşürülmüş eksilteli bir isim cümlesidir; ancak, *değil mi*, eksilteli hâliyle artık, çıplak ve tek başına ayrı bir cümle değil -o takdirde *değil mi* alan her cümle sıralı birleşik cümle olurdu - eklendiği cümlelerin bir unsurudur.

değil mi pekiştiricisi için, üzerinde durulması gereken sorunlardan birisi de, *değil mi* unsurunun yükleme dahil edilip edilmemesi konusudur. Bu konuda iki ihtimal söz konusudur: *değil mi*, ya yükleme dahil edilecektir ya da bağımsız tümleş (cümle dışı unsur) olarak değerlendirilecektir. Yükleme yapı olarak bağlanmaması, cevap olarak yüklemi de tekrarlatarak bir onay ve pekiştirme içerisinde bulunması, kimi zaman, "değil mi efendim; değil mi anne" biçiminde, cevap vermesi beklenen kişiye de hitap edilmesi, kimi zaman da kuvvetlendirmek amacıyla *ya* ile genişletilmesi, *değil mi*'nin, bağımsız tümleş (cümle dışı unsur) olarak alınması gereğini ortaya koymaktadır.

4.1.4.1. İsim cümlelerinde

Özin ne kılır bizüm ile özine disem /Lâkin *degülem* ben dahı *özümde* *değil mi* (KBD, Nr. 61/6).

Molla! Aynen böyle *değil mi?* (YKB, SH, 9). - Nasıl, güzel delikanlı *değil mi?* Ben konuşmak bile istemem. Bana iğrenç gelir (MŞE, VB, 23). - Suss ! diye sözü kesti. Dünya erkeklerin dünyası, *değil mi ?* (İlhan Selçuk, C, Nr. 24718, s. 2). Fena bir alış veriş, *beceriksizce bir muamele değil, değil mi* (FC, BH, 301): Sizin sofa geniştir, *değil mi?* (MŞE, VÇ, 164)

Bundan dolayı, eski edebiyatımız hakkında büyük bir ihtisas ve anlayışla, bunlardan çok yüksek zevkler duymuş bir adam heyecanı ile bahsedemeyeceğim; *selâhiyetli değilim, değil mi ya?* (REÜ, D, 229). Fakat artık o edebiyatın devamını çekemezdi. Elbette *değil mi ya?* (REÜ, D, 32). Nef'i'yi köpürten le çevresi, Kemal'i öyle ateşli ve ihtilâlcı bir ruhla yetiştiren de yine çevresi değil miydi? *Öyle değil mi ya?* (REÜ, D, 34). En doğrusu bu *değil mi ya?* (REÜ, D, 39). -Benim de vazifem belediye azalığı ama, bana da sorsalar ben bilmem. *Öyle değil mi ya!* (MŞE, İÇ, 62).

4.1.4.2. Fiil cümlelerinde

4.1.4.2.1. Geniş zamanda

Kör testere ile boynunu *kesersin değil mi?* (FC, BH, 21) Sen beni alçak *zannetmezsın değil mi?* (NK, VS, 73)

Gerçi ki 'akl kocadur la'i lebüfe iricek / Terk idüben bilülerin emcek *emer değil mi* (KBD, Nr. 22/18). Yürek odına diledi su saça gözlerüm yaşı / Gel ba^ha dur ki şimdi ol dahı *biter değil mi* (KBD, Nr. 22/3). Çamurda iz *kalır değil mi?* (YK, İM, 100). Gözlükle resim seyrediliyor ama resim *yapılmaz değil mi?* (BRE, DF, 293)

-Dükkân açıyoruz, Paşa efendi, herkes bizden alış veriş edecek, siz de *edersiniz, değil mi?* (HEA, SB, 58). "Kusura *bakmazsınız değil mi efendim*; bugün kılık kıyafet böyle" diye gülerek girdi (REÜ, D, 130).

4.1.4.2.2. Şimdiki zamanda

Ben de neler *söylüyorum değil mi?* (HT, H I, 65). Fakat ne de kısa *söylüyorum değil mi?* (FC, BH, 313).

Yapamıyorsun evde bir türlü değil mi? (SFA, HB/SK, 93).

Kapıyı bağlayan Eda'dır *diyor değil mi?* (HRG, M, 90). "Böylesini seyretmek daha *başka oluyor, değil mi?* İnsan bir *tuhaf oluyor değil mi?* (OA, T, 288).

Ben sizin için *ölüyorum*, siz de sadakatimi bildiniz de başı ucumda *ağlıyorsunuz, değil mi?* (NK, İ, 227). *Tantıyorsunuz değil mi?* (MŞE, VB, 23).

4.1.4.2.3. Gelecek zamanda

Bu gece, cesedin şu karşiki *döşekte cansız yatarken sen gene buradan o faciaya *güleceksin değil mi?* (HRG, M, 157). Yarın sen erkenden *kalkacaksın değil mi?* (PS, DHK, 34). "Sahi mi Franz? Beni yalnız *birakmayacaksın değil mi?*" (OA, T, 181).*

Nasil olsa bu para *verilecek değil mi?* (MŞE, O, 78)

Bu akşam da *okuyacağız değil mi?* (PS, DHK, 65). Çektiğimiz belâların hepsini *unutacağız, değil mi?* (NK İ, 226).

-Gördüm *diyeceksiniz, değil mi?* (MŞE, VÇ, 29). *Alacaksınız değil mi?* (HT, H II, 153).

4.1.4.2.4. Belirli geçmiş zamanda

Size gizli kayadan hiç söz etmedim değil mi ? (HT, YS, 12)

-İyi söyledim, değil mi ? dedi FC, BH, 20).

Babanla konuşmadın, değil mi ? (MŞE, SK, 67). -Yıllar beklemiyor da, sen de koca karı oldun da, evde kaldın değil mi ? (MŞE, VB, 10). -Ha, unuttun değil mi ? (MŞE, VB, 12). -Sonra da gidip yolunu kestini değil mi ? (MŞE, VB, 24).

Leblerinüñ esrükliğı gözümdede degül mi / 'İşk çiçeğı bitdi bu yüzümdede degül mi (KBD, Nr. 61/1). "Çok oldu değil mi ?" dedi Nedim (OA, SİO, 43).

Siz onu bu yakında görmediniz değil mi ? (MŞE, VB, 16). -Siz de arabayı çektirdiniz değil mi efendim ... (FC, BH, 151). Hatırladınız değil mi ? (BRE, DF, 261)

4.1.4.2.5. Gereklilikte

Her şeyi franşman yapmalı değil mi, ama canım (PS, DHK, 72). Önce DYP'nin genel başkanı olacak kişi, sonra başbakanlık koltuğuna da oturacaksa, kendisine güvenmeli, cumhurbaşkanını anayasa çerçevesine çekecek gücü benliğinde duyunsamalı değil mi ? (C, Nr: 24706, sf. 13). Evvelâ bu lambaları düzenlemeli, ondan sonra elektrik sarf etmeli değil mi, öğretmenim ? (BRE, DF, 283). Hep aynı oyunu da oynamamalı, değil mi Esat ? (OA, T, 364).

Oysa, siz mühendisler erken kalkmalısınız, değil mi ? (OA, T, 387).

4.1.4.2.6. İstekte

Cânuma irem tâ ki irem cânâ degül mi / Ağyâr sözine yâr dahı inana degül mi (KBD, Nr. 478/1). Yaşum deñiz ü ben oda yanarım / Kişi suda oda yana degül mi (KBD, Nr. 490/4). Gözüñ gönülünü sanemâ ala degül mi / Döndere lebüñ göz yaşını ala degül mi (KBD, Nr. 429/1).

4.1.4.2.7. Geniş zamanın hikâyesinde

Artık eski edebiyatımız hakkında bu kadar uzun konuşmak elverirdi değil mi ? (REÜ, D, 51)

-Damat Mehmet Paşa merhumu eskiden beri tanurdunuz değil mi ? (YKB, SH, 54)

4.1.4.2.8. Şimdiki zamanın hikâyesinde

Dün akşamıdan beri yağmur çiseliyordu değil mi ? (YK, İM, 100).

Adam beş para etmeyebilir ama işi bir şaheser olabilir *diyorlardı değil mi* (BRE, DF, 372).

4.1.4.2.9. Gelecek zamanın hikâyesinde

O ölmeyecek olaydı bu *gelmeyecekti, değil mi?* (HZU, A, 97). Eğer ke-silmeseydi, o istek ve hevesle, belki dil bizim elimizde daha sadeleşecekti, hü-ner sahipleri ortaya *çıkacaktı, değil mi?* (REÜ, D, 94)

4.1.4.2.10. Belirsiz geçmiş zamanın hikâyesinde

Onun sebeplerini aramak lâzım ki, bu sebepleri de biraz evvel kısmen *görmüştük değil mi?* (REÜ, D, 207).

4.1.4.2.11. Gerekliğin hikâyesinde

Yani siz beni beğendiniz, bir yazınızda övdünüz diye benim hemen ağ-zım kulaklarıma varmalı, ben "Hay ne büyük adammış şu Bay Cahit Tanyol!" *diyivermeliydim, değil mi?* (NA, SS/A, 260).

4.1.4.2.12. Geniş zamanın rivayetinde

Özgür konuşmak *ezberlenmezmiş, değil mi?* (NA, SS/A, 13)

4.1.4.3. *değil mi* edatının yazımı

değil mi pekiştirircisinin yazımında, noktalama açısından bir takım fark-lı uygulamalara gidildiğini görüyoruz. Belirleyebildiğimiz kadarıyla, pekiştirici yazımındaki uygulamayı dört grupta toplayabiliriz: 1. Yüklemden sonra doğru-dan doğruya yazma, 2. Yüklemle *değil mi* arasına virgül koyma, 3. Yüklemden sonra noktalı virgül koyma 4. Yüklemle *değil mi* arasına nokta koyma.

Bu yazım şekillerinden en yaygın olanları araya virgül konulanla yük-lemden sonra doğrudan doğruya yazılandır. *değil mi*'nin eklendiği yüklem, is-ter alçalan tonla, isterse yükselen tonla bitsin, çoğu zaman, *değil mi* ile sonuna eklendiği yüklem arasına, virgül konmaktadır. *değil mi* ile yüklem arasına vir-gül koyma ihtiyacının duyulması, hem tonlamayla hem de *değil mi*'nin "Öyle değil mi?"nin kısaltmış olarak algılanmasıyla ilgili görünmektedir. Yüklemle *değil mi* arasına nokta konulması yine, *değil mi*'nin "Öyle değil mi?"nin ek-siltilli şekli izlenimini vermesiyle ve tonlamayla ilgilidir. *değil mi*, yüklemle arasına nokta konulması durumunda, her ne kadar, isim kısmı düşürülmüş eks-i-tilli işim cümlesi yüklemi izlenimi verse de, soru, cümleyle ilgilidir ve *değil mi*, ilgili olduğu cümle içerisinde yer almalıdır. Bu bakımdan, *değil mi*, yüklem-

den sonra ya doğrudan doğruya ya da tonlama ihtiyacına bağlı olarak araya virgül konularak yazılmalıdır.

4.1.4.3.1. *değil mi*'nin yüklemden sonra doğrudan doğruya yazılması

Bu yaştan sonra gelip geçici bir modaya bir esintiye kapılmam *imkânsız değil mi?* (BRE, DF, 145).

Ben neler *söylüyorum değil mi?* (HT, H I, 65).

Yapamıyorsun evde bir türlü *değil mi?* (SFA, HB/SK, 93).

Kapıyı bağlayan Eda'dır *diyor değil mi?* (HRG, M, 90).

Kadın efendimizin daveti *gelecek hafta değil mi?* (HEA SB, 25).

"Sahi mi Franz? Beni yalnız *bırakmayacaksın değil mi?*" (OA, T, 181).

Tanıyorsunuz değil mi? (MŞE, VB, 23).

4.1.4.3.2. *değil mi* ile yüklem arasına virgül konulması

Sizin sofa *geniştir, değil mi?* (MŞE, VÇ, 164).

Beni pek yılışık *bulmuyorsunuz, değil mi?* (AHT, YY, 49)

-Dükkân açıyoruz, Paşa efendi, herkes bizden alış veriş edecek, siz de *edersiniz, değil mi?* (HEA, SB, 58).

İnsan da, keçi gibi, inek gibi yavrusunu *emziriyor, değil mi efendim?* (HT, H I, 330).

Hemen *kaçınız, değil mi?* (OA, T, 249).

Gururla:

"Oldukça içtim, *değil mi* Turgut Bey kardeşim ? Ama hiç tesir etmedi." dedi (OA, T, 254).

"Evde kimse yoktu: Yalnız olmasaydım açmazdım kapıyı, *değil mi Aysel?*" (OA, T, 365).

4.1.4.3.3. *değil mi* ile yüklem arasına noktalı virgül konulması

Garbın yeniliklerini bize getiren Cenab'tır; *değil mi efendim?* (REÜ, D, 25).

4.1.4.3.4. *değil mi* ile yüklem arasına nokta konulması

Bu doktor da yumuşak başlı bir adam olsa da eyidir. *Değil mi ?* (MŞE, VÇ, 67).

Odadan çıkışından belliydi. *Değil mi ?* (PS, DHK, 50).

Bunlarınki particilik değil, bulanık suça bahik avlamak. *Değil mi* (MŞE, SK, 92).

İnsan, iki gün falan böyle hissetse kendini, Dostoyevski'yi kıskandıracak eserler yazar. *Değil mi Selim?* (OA, T, 109).

Uzun ama zararı yok. Bekleriz, Vaktimiz çok. *Değil mi?* (OA, T, 115).

"Çalışırsan öğrenirsin. *Değil mi?*" Turgut (OA, T, 314).

4.2. *değil*'in Bağlaç Olarak Kullanımı

değil, hem edat hem de bağlaç olarak oldukça yaygın bir kullanıma sahip olmakla birlikte, bağlaç özelliği ile edat özelliği her zaman net olarak birbirinden ayrılamamıştır. Bazı gramer kitaplarında, *değil*'in edat özelliği yanında bağlaç özelliğine de şu veya bu sebeple değinilmiş (JD, TDG, 275-276; Kononov, Nr. 734/9; TDB, 343-344); ancak, bazılarında, birbirinden tamamen farklı olan bu iki işlev, birbirine karıştırılmıştır.

değil, bağlaç olarak kullanıldığı zaman, iki unsuru birbirine bağlar. Birbirine bağlanan iki unsur, birer kelimededen ibaret olabileceği gibi, unsurlardan biri veya her ikisi birden kelime grubu da olabilir. Birbirlerine bağlanan unsurlardan birincisinin işlevi, *değil* aracılığı ile reddedilip ortadan kaldırılırken, ikincisinin yani sonraki unsurun işlevi ve ilişkisi kabul edilir; ancak, *değil*'le birbirlerine bağlanan ve bağlama grubu oluşturan her iki unsur, ilişkiye girdikleri öğeye veya yükleme, birlikte ve gramer olarak eşit düzeyde bağlanırlar.

değil, birbirine bağladığı iki unsurdan birincisini, anlam olarak ortadan kaldırırken, bilgilendirme, yalnız bir bilgiyi, kanaati veya anlamayı düzeltme, beklenenin veya umulanın değil başka bir şeyin gerçekleşmesi esasına dayanır.

4.2.1. *değil*'in cümle öğeleri arasında bağlaç olarak kullanılması

değil bağlacı, ister isim, isterse fiil cümlelerinde olsun, aynı nitelikteki iki cümle öğesi arasına girerek onları birbirine bağlar. Birbirine *değil* ile bağlanarak bağlama grubu oluşturan iki öznenen, iki zarf tümlecinden veya iki dolaylı tümleçten birincisi reddedilen, ikincisi ise kabul edilendir. *değil*, aynı görevi, zarf fiil, sıfat fiil ve isim fiil gruplarının öğeleri arasında da görmektedir.

değil'le kurulan bağlama grupları, *yalnız ... da/de, ya* v.b. kelimelerle genişletildikleri zaman, eklenen kelimenin işlevine bağlı olarak, ikinci öğeyle birlikte birinci öğenin de cümleye katılması veya anlamı kuvvetlendirmesi söz konusu olabilir (bk. 4.4.15).

4.2.1.1. Öznede

Özne, birbirine *değil* ile bağlanarak bir bağlama grubu oluşturan iki öznenen oluşur. İş yapan veya olan, birinci özne *değil* ikinci öznedir.

Yer yüzüne güneşten *ışık değil de ateş* dökülmüş gibi, *güya yalnız insanlar değil, hava ve her şey* yanıyor, sanki *yalnız insanlar değil, bacalar, dumanlar ve sesler bile* terliyor, camilerin kurşunlarını bile eritiyor gibiydi (AŞH, FBB, 62).

Benim ihtarlarıma kulak asmaz ama bu sefer *tababet değil tabiat* onu doğrudan doğruya tehdit ediyor (PS, DHK, 107).

Cemal Paşa değil, Suriye düşüyordu (FRA, ZD, 111).

Yalnız jandarma bizim idi; *Jandarma bile değil, Jandarmanın esvabı* ZD, 37).

O *keman değil ya, davul* çalsa, zurna çalsa yine kendine yaraştırırdı (HT, H I, 165).

Yalancı malancı *gün değil, tan yerinin kapıları* artlarına kadar açılyordu (HB, DG, 18).

Yarın *sen değil ben* gideceğim daireye (OA, SİO, 62).

Ona konuşulurken bile, önünüzde *o değil, sanki gölgesi* duruyordu (HB, DG, 19).

Yalnız ablam da değil, benim tanıdığım işleyen kadınların çoğu böyle (MŞE, VB, 18).

4.2.1.2. Nesnede

İki nesne, *değil*'le birbirine bağlanır ve bir bağlama grubu oluşturur. Bağlama grubunu oluşturan nesnelər, yüklem karşısında, tek bir unsur gibi işlem görür.

Göbekoğlu'nu değil, ama karınlarından ona tutsak olan deniz yoldaşlarını selâmlayın be! (HB, DG, 31)

Kadının erimiş yüzü, içine batmış gözleri onda *merhamet değil, çocukluk yıllarında çektiği meşakkati* uyandırmıştı (HEA, SB, 73).

Nedim başka şeyler söylüyordu, *söyleyeceği şeyleri değil, tam tersini* (OA, SİO, 48).

Haksızsınız: Biz, *ormanlarımızı, madenlerimizi, mahsullerimizi ve sanayimizi değil, biz Türk'ümüzü* işletmiyoruz (FRA, ZD, 134).

Misafir *umduğunu değil bulduğunu* yer (ÖAA, ADS I, Nr. 1601).

4.2.1.3. Zarf tümleçlerinde

değil, yüklem karşısında; zarf tümleci konumunda olan iki ögenin arasına girerek birinci ögeyi olumsuz hâle koyar ve ikinci ögeye bağlar. Kelimé çeşidi olan zarflarda, iki hâl zarfını, iki miktar zarfını veya iki zaman zarfını birbirine bağlarken, edat ve zarf fiil gruplarında da aynı edat veya zarf fiil gruplarını birbirine bağlar; ancak, normalde aynı şekilde kurulmuş iki ögenin birbirine bağlanması beklenirken, her zaman buna uyulmadığı ve farklı iki edat veya zarf fiil grubunu birbirine bağladığı da görülebilir.

4.2.1.3.1. Aynı edat veya zarf fiil gruplarıyla aynı zarf çeşitlerinin birbirlerine bağlanmasıyla oluşan zarf tümleçleri

İstanbul'u *turist gibi değil, yerlisi gibi değil, polisi, Jandarması, bekçisi gibi değil, babasını evi gibi, cebinin içi gibi* biliyordu (BRE, DF, 196).

Hissetim ki asıl Türkçe'yi dokuz yüz seneden beri *yaza yaza değil, söyleye söyleye* yaratmışız (YKB, ED, 272).

Kendimiz için değil sevgilimiz için yaşıyorduk (AŞH, BM, 213).

Heykel, *geçici bir zaman için değil, ebediyet için* meydana getirilir (AH, BG/GL/FS, 140).

Daha, bu eski gecelerde mehtap âlemleri *yalnız gece yarısına kadar değil, sabahlara kadar* sürermiş (AŞH, BM, 231).

O şeye "Efendim, *beyaz ama pek o kadar bembeyaz değil biraz siyahımtırak* görünüyor" demek bile kimsenin haddi değildi (HRG, M, 30).

İşte ona doğru, *kanat gücüyle değil, sevinç gücüyle* uçuyordu (HB, DG, 48).

Yarın değil öbür gün gelirsiniz (PS, DHK, 43).

Bir realite hissi ile değil, bir tarih hissi ile kendimizi zorluyorduk (FRA, ZD, 38).

Bizim yalnız mevsime göre değil, mevsimin her gününe göre seçip gideceğimiz karargâhımız olduğunu söylemiştim (FRA, ZD, 96).

4.2.1.3.2. Farklı edat veya zarf fiil gruplarının birbirine bağlanmasıyla oluşan zarf tümleçleri

Zaten bunu da içinden gelerek değil, daha çok arkadaşlarına gösteriş olsun diye yapardı (HT, H I, 25).

Yalnız para için değil, bir de Rabia yüzünden hatırlı adamların yanında mevki ediniyordu (HEA, SB, 35).

Bunu da öyle uzun boylu düşünüp değil, içgüdüleriyle bulmuştur (HT, YS, 53).

İnsanmış her ne var âlemde, insan âlemde hayal ettiği müddetçe değil, insanları sevdiği kadar yaşamış (BRE, DF, 80).

İster misin büsbütün azıtayım da, sade sorulunca değil, sorulmadan da, tıpkı Telefon Merkezindeki konuşan saat gibi, her geçen dakikayı durmadan söyleyeyim ((HT, H II, 12).

Kâmil Erciyaş yenildiği için değil, cidden yenildiği için değil, sırf bu lüzumsuz tecessüsünden ötürü, doktora içerler gibi olmuştu (HT, T II, 116).

4.2.1.4. Dolaylı tümleçlerde

Dolaylı tümleçlerde, *değil* bağlacı, her ikisi de yönelme, bulunma veya çıkma durumu eki almış iki unsurun arasına girer ve bu iki unsuru birbirine bağlar. *değil*'le birbirlerine bağlanan unsurların oluşturduğu grup, fiil karşısında dolaylı tümleç durumundadır.

Bu onun uyandığına değil, şimdi uykunun daha da koyusuna dalaçağına alametti (HT, YS, 36).

Konak araları, nizamnamenin gösterdiği müddete değil, içilecek suların bulunduğu yerlere bağlıdır (FRA, ZD, 139).

Ben de "Hay bre Subaşı, sana değil gümrüğe okuyorum" dedim (HB, DG, 17).

O içinde değilse ruhlarında büyük bir çöküntü olurdu (AŞH, BM, 194).

Söz karadan akdan değil yazıp okımadan değil.

Bu yürüyen halkdan değil Hâlık avazından gelür (YED, Nr 19/3).

Öğleden sonra *sade giysilerinden değil, şabahleyin kendilerine giydirdikleri o nazik, uygar pozlardan da soyunmuşlardı* (HT, YS, 25).

Biz *eski fatihlerin yolundan değil, Tih üzerinden hecin develeriyle geçtik* (FRA, ZD, 127).

Kolu mor kanadı yeşil

Hâlınden şikâyetçi değil

Yeşil yeşil yeşil

Allah *sizden* razı olsun

Bizden değil (BRE, DF, 51).

4.2.1.5. *değil*'in yüklemdeki kullanımı

değil'in, yüklemdeki kullanımını da, diğer cümle öğelerinde olduğu gibi, cümle içerisindeki işlevinden hareketle değerlendirmek durumundayız; zira, *değil*'in bağlaç veya edat olması, cümle türü üzerinde doğrudan doğruya etkili olmaktadır. İsim cümlelerinde, sonunda ek fiil bulunmayan *değil*, bağlaç olarak alındığında, yüklemnin isim kısmı *değil*'le kurulmuş bir bağlama grubundan oluşan basit bir isim cümlesi söz konusudur. *değil* edat olarak değerlendirildiğinde ise, birincisinin yüklemi *değil*'le kurulan ve peş peşe gelen iki isim cümlesi var demektir. Özne, nesne, zarf tümleci ve dolaylı tümleçte görülen iki öğenin birbirine *değil* ile bağlanarak bir bağlama grubu; tek bir cümle ögesi oluşturmaya olayı; yüklemde, diğer öğelerden farklı bir gelişim göstermiştir. *değil*'in bağlaç özelliğini, diğer cümle öğelerinde açıkça görürken, aynı şeyi, yüklem için söylemek kolay değildir; zira, ikili izlenim verenden, açıkça edat durumunda olanlara kadar her türlü örnekle karşılaşmak mümkündür. İnceleyebildiğimiz kadarıyla, *değil*, diğer cümle öğelerinden farklı olarak, yüklemde, bağlaç olarak değil de daha çok edat olarak algılanmaktadır. Bunda, muhtemelen, bazen her iki yüklemnin sonunda da ek fiil bulunan, bazen de birinci yüklemdeki ek fiili düşürülerek ikincisinde korunan, birincisi olumsuz ikincisi olumlu veya her ikisi de olumlu sıralı birleşik isim cümlelerinin etkisi vardır. Ayrıca, *değil*'in edat olarak algılanmasında, ikisi de ek fiil almış sıralı birleşik isim cümleleri kadar, bağlı birleşik cümlelerin de etkili olduğu söylenebilir.

4.2.1.5.1. *değil*'in hem bağlaç hem de edat izlenimi verdiği cümleler

Bu tür cümlelerde, *değil* edat olarak algılanırsa, *değil*'li unsur, ek fiili düşürülmüş bir isim cümlesi yüklemi, *değil* bağlaç olarak alınırsa, yüklemnin

isim kısmı bağlama grubu olan bir isim cümlesi söz konusudur. Birinci hâlde, biri sonundaki ek fiili düşürülmüş olumsuz, ikincisi olumlu olmak üzere, peşpeşe gelen iki ayrı isim cümlesi, ikinci hâlde ise bir cümle söz konusudur; ancak, bu tür cümlelerde, *değil*'den sonra yaygın olarak ek fiil kullanılması, sonunda ek fiil bulunmayan *değil*'in de, bağlaç değil edat olarak algılandığını, dolayısıyla cümlenin, basit değil, sıralı birleşik bir cümle olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Var mı yürek ki gamzeñ okı anı delmedi

Ger var ise yürek *değil* ol *seng-i hâredür* (AD, Nr. 62/2).

Dâ'i kemâl-i fazl-ı edebdür neseb *değil*

Hüsn-i edebde buldı bulanlar siyâdeti (AD, Nr. 48/7).

Akıl *yaşta değil*, *başta*dır /Atasözü

Sazın başlıca söylediği belki *ıstırâp değil*, *elbette tatları olan bir hicrandır* ve *yoksulluk değil*, *elbette zevkleri olan bir dalüssıldır* (AŞH, BM, 51).

O öldüğünde saçlarım *böyle apak değil*, *kızıldı* (HB, DG, 24).

Sâdabat değil, *Kâğithane*;

Çingenenin fal baktığı yer (CST, OBY, 92).

Bir aşkım varsa bugün

Bahçemdeki çiçekleredir,

İnsanlara değil (CST, OBY, 106).

"Bunun aslı herhalde *böyle değil*, *daha güzeldi*" diyecek oldum, yazdığımı bir tarafa attım (BRE, DF, 83).

Onunkisi *merak değil* de *illet* artık (HT, H I, 73).

Zira sulara karışan aydınlık *toprak gibi cansız görünümlü değil*, *madenin üstünde bir unsur gibi canlıdır* (AŞH, BM, 159).

Kayıklar *Venedikli değil*, *Bizanslı değil*, *Arap veya Acem değil*, *Avrupalı da değil*, *yalnız Türk ve İstanbullu*, *Boğaziçi zevkinin bir hülâsasıydı* (AŞH, BY/GZK, 26).

Artık *bedbaht*, *bedbahtlığına acınacak bir kadın değil*, *bir daha silinmeyecek*, *bir leke üe televvüs etmiş*, *séfîl*, *murdar bir mahlûk idi* (HZU, A, 138).

Bu bir ana değil, kızlarının saadetine düşman bir rakipti (HZU, A, 221).

Berberin "Önden ne kadar alacağız?" derken elinde tuttuğu bu kafa, bu kafayı taşıyan boyun, omuzlar ve gövde benim değil de, köşe yazarı Celâl Beyindi (OP, KK, 169).

4.2.1.5.2. değil'in edat olarak algılanması ve yüklem oluşturması

Bu tür cümlelerde, ek fiil gelse de gelmese de *değil*'in edat olduğu, biri *değil* ile kurulmuş olumsuz, diğeri veya diğerleri olumlu, iki veya daha fazla cümlenin bulunduğu bellidir. *değil*'le kurulan olumsuz isim cümlesinden sonra gelen isim veya fiil cümlesi, sıralı birleşik yapıda olabileceği gibi bağlı birleşik yapıda da olabilir.

İtibâr hükm-i diledür, binye-i gile degüldür; nazar bâtın-ı sâlihâdur, zâhir-i cevâriha degüldür (SP, T, 85).

Bizüm hücremüzden odagun senün

Yahın durur irah degüldür yönün (MA, SN, Nr. 1954)

Mere ana men Han oğlu degül imişem

Han Kazan oğlu imişem (DK I, 239).

Evet, güzellik mutlak değildir, nisbîdir, en ziyâde teessüf olunacak bir ciheti varsa o da her seviyeye göre bir güzellik vardır (YKB, ED, 7).

Yazdıklarımın, yazılanların en iyileri değildir; yegâne yazılmış olanlardır (FRA, ZD, 138).

Ama başın sıkıştı mı, "hayır efendim, ne münasebet, ben şair değilim, ressamım" deyip işin içinden çıkmak istiyorsun (BRE, DF, 20/21).

Belki de suratındaki ekşilik numara değildir de, ciğaraya alışan çocuğun tükürmesi gibi bir güdde faaliyetidir (SFA, S/S, 211).

Yani güzel film tiyatro gibidir, güzel film konser değildir, güzel film roman veya hikâye değildir, güzel film zaman zaman bunlardan istifade eden, tamamiyle hazmederek kendine benzeten yepyeni bir sanat koludur (BRE, DF, 178).

Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp (ÖAA, ADS I, Nr. 965).

Böyle bi-hâlet değildi gördüğüm sahra-yı ışk

Anda mecnûn bîdler divâne cûlar var idi (ND, s. 339).

Yigit kişisin ü degülsin koca

Yüri yügür eglenme irte gice (MA, SN, Nr. 4337).

Daha dükkân pek hazır değil ama, zararı yok (HEA, SB, 50).

Sen onlar gibi bir yere bağlı değilsin ki, kuşsun yahu (HT, YS, 26).

Bu eski zaman eşyaları, şimdikilerine nisbetle belki kullanışlı değil, fakat halâvetlidir (AŞH, BY/GZK, 88).

Tarîkum togru göstermişdür Allâh

Bî-hamdi'llâh degülven yolda gümrah (ŞM, HN, Nr. 1021).

Çün ebr degülsen olma giryan

Çün seyl degülsen etme efgân (F, LM, Nr. 805).

Fena değil, saraya gidecek, saraylı olacak (HEA, SB, 36).

"Heyamola yısa değil, onun aslı "eyyam ola yel ese"dir (HRG, M, 82).

Atların biri benim değildi, biri de geberdi, dedi (MŞE, O, 49).

Gece karanlığında köpek gibi birbirlerini tepeleyecekler bizi de altüst edecekler, onun farkında değil (MŞE, O, 50).

Ama büyük bir tutku değildi herhalde ki bir anda geçti, söndü, yok oldu (OA, SİO, 45).

Evet, sizin de İtalyanlar gibi mâdemki lisanınız münteşir bir lisan değil, tercümelerle, makalelerle edebiyatınızı Avrupa'ya tanıtmaya çalışınız (YKB, ED, 74/75).

Bayram değil seyran değil, eniştem beni niye öptü (ÖAA, ADS II, Nr. 3082).

4.2.2. Kelime Gruplarında Bağlaç

değil, bir cümle içerisindeki iki özne, iki nesne, iki dolaylı tümleç veya iki zarf tümleci arasında bağlaç görevini görebildiği gibi, bir kelime grubunun aynı cinsten iki unsuru arasında da bağlaç görevini görebilir. *değil*'le birbirine bağlanan unsurlar yine bir bağlama grubu oluşturur.

4.2.2.1. İsim tamlamasında tamlayanlar arasında bağlaç

Yumuşak bir karanlığa gömülmüş, makinenin hisşirtisini dinleyerek, vü-

çudumun değil, ruhumun bir çetin yol üzerinde mola verdiğini hissedirim (AH, BG/GL/FS, 16).

Bu serüven, *kendisinin değil, onun* serüveniydi (OA, SİO, 23).

Küreklerden düşen her damla *su değil, ışık* damlasıymış (HB, DG, 22).

İlginçliğe eklenen bir boyut daha var: Söz konusu belediye, *sıradan bir kasabanın değil, başkent Ankara'daki en büyük ilçe olan Çankaya'nın belediyesi* (Mümtaz Soysal, H, Nr. 16492, s. 7).

Bunu anlayabilmek *o heyecan içinde bulunan Şem'i'nin değil aklı başında bir adamın* bile harcı değildi (HRG, M, 54).

Hatta *senin değil, benim* bacağımanın bile yarın herhangi bir arıza ile ke-silmesi mümkündür (PS, DHK, 91/92).

Teleskop da uzakta, *balık değil, ama başka bir şeyin* havaya atıldığı ve suya düştüğünü gördü (HB, DG, 21).

Yalnız *Pakize'nin değil, hepsinin* birden canları sıkılmıştı (MŞE, SK, 114).

Boğaziçi yalnız *suların değil, havanın, güneşin rüzgârların* da onlarla beraber kurduğu parıltılı, tılsımlı, bütün bir âlemdir (AŞH, BY/GZK, 34).

Bu bahar içinde biraz mayhoş bir meyva tadılır gibi, yalnız geçmiş *gün-ler ve gecelerin değil, burada bütün mevsimlerin ve yılların* karışık, derinleşmiş sıcak nefeslerinin kesildiklerini hissederdiniz (AŞH, BY/GZK, 22).

4.2.2.2. İyelikli unsurlar veya isim tamlamasında tamlananlar arasında bağlaç

değil, isim tamlamalarında, iki tamlanan arasına girdiği zaman, birinci tamlananın değil ikinci tamlananın tercih edildiğini, birinci tamlananın değil ikinci tamlananın esas olduğunu belirten bir ilişki kurar. İyelik gruplarında ise, iyeliklerin şahıs bildirme özelliklerine bağlı olarak, tamlayan durumundaki zamirin düşürülmesinden sonra, geride kalan iyelikli unsurlar arasında da bağlaç görevinde bulunabilir.

Baktık ki o da rakının *heveslisi değil, ustası* imiş (MŞE, O, 59)

Bazan da ki'si düşmüş gibi olan, ki'nin *kendisini değil âdeta fonksiyonu* taşıyan, bugün ki ile kullanılan cümle tipi görülür. (DK II, 482).

Bir milletin dilini ifade edecek olan sanatkarın o milletin, bütün tarihinde dilinin *geçirmiş olduğu safhaları sadece bilmesi değil, benimsemesi* lazımdır (YKB, ED, 9).

Çünkü hayat rüyanın *benzeri değil, kendisidir* (AŞH, BM, 280).

Bunun *günahı değil*, olsa olsa *sevabı* vardır (HT, H I, 12)

Şimdi *dizin değil, bütün bacağın* tehlikede (PS, DHK, 88).

4.2.2.3. Sıfat tamlamasında sıfatlar arasında bağlaç

Sıfat tamlamalarında, *değil* iki sıfatın arasına girerek, birinci sıfatın değil ikinci sıfatın söz konusu olduğunu, ismi, ikinci sıfatın belirttiğini veya ismin, ikinci sıfatın niteliklerini taşıdığını belirtir.

Ölümün ilk zamanlarında sanmış olduğu gibi *istisnâf ve harikulâde değil âdi* bir şey olduğunu öğrenir (AŞH, FBB, 173).

Bu *yeni değil, yepyeni* bir Filistin'dir (FRA, ZD, 68).

Unutulmamalıdır ki New York Times gazetesi "*ulusal değil, yerel*" bir gazetedir (Özgen Acar, C, Nr. 24645, s. 3).

Biliyordum, *bir değil birkaç* yumurta yumurtladığını onların (HB, DG, 27).

Bazı şiir eserlerimizin ecnebî lisanlardaki tecümelere *umumi değil, hat-ta mahdut* bir tesir bile bırakmış değildir (YKB, ED, 31).

İşte o herif gibi *üç değil, beş değil, on beş* apaş oraya dolarlar (PS, DHK, 51).

4.2.2.4. Birleşik fiillerin isim unsurları arasında bağlaç

İsimlerle kurulan birleşik fiillerde, *değil* iki isim unsurunun arasına girerek, birinci ismin değil ikinci ismin fiilleştirildiğini, eylemin ikinci ismin anlamıyla ilgili olduğunu gösterir.

hûr u perî ola didüm ol *dilberî değil*

eyâ melek midür bu ki *hûr u perî değil* (AD, Nr. 69/1)

Artık *rica değil kumanda* ediyordu (HT, H I, 70).

Yaşlı değil ölüm döşeğinde de olsa gene beğenir; yalnız böyle bir evlenmeyi yakışsız bulur (MŞE, VB, 20).

Ama berberle birlikte kesilecek saçlara, bu saçları taşıyan kafaya, omuzlara, gövdeye, aynanın içine, bakmaya başladığımız zaman, hemen anlardım bu koltukta oturan ve aynanın içinde seyrettiğimiz kişinin "*ben*" *değil de, başkası* olduğunu (OP, KK, 169).

Bunlar için asıl konu *resim değil ekmek parası* olmuştur (BRE, DF, 70).

Bütün bunlar arasında beni en çok saran, bana en çok güven veren *bu yazarlar değil de bir çift söz* olmuştur (BRE, DF, 38).

4.2.2.5. İsim fiil, sıfat fiil ve zarf fiil gruplarının unsurları arasında bağlaç

Doktorların mırıldarından, artık *yalnız harpten değil, ayaktan* da mahrum kaldığımı hissettim (FRA, ZD, 156).

Son Berrîzâde Atâullah Efendi, hastalıklı, *konağından değil odasından* bile çıkmaz bir adamdı (YKB, SH, 4).

Bizim *yalnız mevsime göre değil, mevsimin her gününe göre* seçip gideceğimiz karagâhımız olduğunu söylemiştim (FRA, ZD, 96).

4.2.3. Değil'in Devrik Bağlaç Olarak Kullanımı

Anlatımı güçlendirmek ve söylenmek isteneni bilhassa vurgulamak için, *değil*, birbirine bağlanan iki unsurun arasına *değil*, birinci unsurun önüne getirilebilir. *değil'in* bu özelliğine, bazı gramer kitaplarında da dikkat çekilmiştir (JD, TDG, 276; Kononov, Nr. 734/9; TDbil., 288). *değil*, devrik bağlaç olarak kullanıldığında, genellikle, "şöyle dursun", "sadece/yalnızca ... değil", "-mak/-mek şöyle dursun" anlamlarını verir. Cümlelerde, bu anlatım kalıplarına bağlı olarak çok değişik anlam ilişkileriyle de karşılaşabiliriz; ancak, en çok karşılaştığımız anlam özelliklerini şöyle belirleyebiliriz: 1. Yüklem olumsuz olması durumunda, zor olanı değil, kolay olanı bile yapamamak. 2. Yüklem olumsuz olması durumunda, basit veya önemsiz olandan etkilenmek şöyle dursun daha zor olandan bile etkilenmemek. 3. Yüklemi olumlu olan cümlelerde sadece kolay olanın değil, daha zor olanın bile üstesinden gelebilmek.

Cümlelerin, eş değer anlamları, tırnak içinde verilmiştir.

Değil helikopter, üstlerinden bombardıman filosu geçse bile umursamayacaklar (HT, YS, 11) "Üstlerinden *helikopter şöyle dursun*, bombardıman filosu geçse bile umursamayacaklar".

Yahya Kemal Mahallesinde *değil lojman, lojmana adını verecek bir lise bile yoktu* (C, Nr., 24987, s. 13/3) "Yahya Kemal Mahallesinde *lojman şöyle dursun / sadece lojman değil*, lojmana adını verecek bir lise bile yoktu".

Dervas bakar melikte ses yok;

Mecliste *değil ses, nefes yok* (MAE, S, 91) "Dervas bakar melikte ses yok; *sês şöyle dursun / sadece ses değil nefes (bile) yok*".

Değil büyük konaklara hattâ saraya da çağrılan bir oyuncu olmuştu (HEA, SB, 13) "*Büyük konaklar şöyle dursun / sadece büyük konaklara değil hattâ saraya da çağrılan bir oyuncu olmuştu*".

Değil ninesi, dünya bile umurunda değil (HB, DG, 48) "*Ninesi şöyle dursun / sadece ninesi değil, dünya bile umurunda değildi*".

Bizim akademide uzun yıllar hocalık yapan Leopold Lèvy resimlerini *değil mum ışığında elektrik ışığında* bile göstermekten çekinirdi (BRE, DF, 86) "Bizim akademide uzun yıllar hocalık yapan Leopold Lèvy resimlerini *mum ışığı şöyle dursun / sadece mum ışığında değil elektrik ışığında* bile göstermekten çekinirdi".

Bizde *değil kadın hususunda*, azizim, *Tünel'den bilet alırken bile* kimse nöbete razı olmaz (MŞE, SY, 44) "Bizde *kadın hususu şöyle dursun / sadece kadın hususunda değil, Tünel'den bilet alırken bile* kimse nöbete razı olmaz".

Suyun etrafında; insanları, *değil hangi denize, bir denize bile aktığından habersiz* bu hırçınlığa, haşarılığa karşılık gene de kendisine tapan köyler vardır (SFA, HB/SK, 68) "Suyun etrafında; insanları, *hangi denize aktığı şöyle dursun*, bir denize bile aktığından habersiz bu hırçınlığa, haşarılığa karşılık gene de kendisine tapan köyler vardır".

Şükr kim *rişvet yimezven yâ değül mâl-ı yetim*

Pâdişâh hayrından ol bir sadkadur yâhod zekât (AD, Nr. 12/29) "Şükür ki yetim malı *şöyle dursun / yemek şöyle dursun* rüşvet (de/bile) yemem; o, padişah hayrından bir sadaka yahud bir zekattır".

Çünkü bizler tatilde, bayramda *değil kitap okumayı, gazeteye bile bakmayı* sevmiyoruz (Özgen Açar, C, Nr. 24707, s. 3) "Çünkü bizler tatilde, bayramda *kitap okumak şöyle dursun*, gazeteye bile bakmayı sevmiyoruz".

Değil kürsüye vâiz arşa çıksa adam olmaz (TAD I, Nr. 47) "Kürsüye vâiz *çıkmaq şöyle dursun* arşa (bile) çıksa adam olmaz".

Allah sizi inandırсын, ertesi sabah hepsi gelince, *değil masa, oturacak iskemle* bulamadı çocuklar (OA, T, 106). "Allah sizi inandırсын, ertesi sabah hepsi gelince, *maşa şöyle dursun / masa bir yana*, oturacak iskemle (bile) bulamadı çocuklar."

Paris'te Loure Müzesi'nde açılan ve Türkiye'den gitme pek çok eserin bulunduğu Bizans Sergisi'nin *değil renkli fotoğralarını, siyah-beyazlarını* dahi yayımlatacak sütun bulamıyorduk (Özgen Acar, C, Nr, 24888) "Paris'te Loure Müzesi'nde açılan ve Türkiye'den gitme pek çok eserin bulunduğu Bizans Sergisi'nin *renkli fotoğrafları şöyle dursun, siyah-beyazlarını* dahi yayımlatacak sütun bulamıyorduk".

4.2.4. *değil* bağlacı almış unsurun cümle sonuna getirilmesi

Bazen, *değil* ile oluşturulmuş bağlama grubunun tamamı veya sadece *değil*'li kısmı, cümle içerisinden alınarak cümle sonuna getirilmekte ve bağlı olduğu cümleden bazen virgülle bazen de noktayla ayrılmaktadır.

4.2.4.1. *değil* bağlacı almış unsurun cümleden virgülle ayrılması

Bu tür cümlelerde, *değil* ile oluşturulmuş bağlama grubunun tamamı veya sadece *değil*'li kısmı, cümle içerisinden alınarak cümle sonuna getirilmekte ve cümleyle *değil*'li unsur arasına virgül, bazen de hem virgül hem bağlaç konmaktadır. Anlatıma akıcılık ve şiirsellik katmak için, kelime grubu unsurlarının, belli ölçüler içerisinde yer değiştirmesini, nazımda da görmekteyiz. Buradaki tasarruf da tamamen bu böyle bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Bu tür cümlelerde, sona alınan öge, şekil olarak eksiltili cümle izlenimi vermekle birlikte, hem anlam hem de yapı bakımından içerisinden çıkarıldığı cümleye bağlıdır ve onun bir ögesi durumundadır. Zaten, asıl cümleyle sona alınan unsur arasında yapılacak bir özne karşılaştırması da sondaki unsurun şeklen eksiltili cümle gibi görünse de cümle özelliği taşımadığını ortaya koymaktadır. Aşağıdaki cümlelerde, cümlelerin normalde olması beklenen şekli, tırnak içinde verilmiştir.

İnsan kendi kendini *arada* şımartmalı, ama *iş hayatında değil...* (HT, YS, 60) "İnsan kendi kendini *iş hayatına değil ama arada* şımartmalı..."

Şimdi işin ehli olarak konuşuyordu, *öyle ezberden değil...*(HT, YS, 46) "Şimdi *öyle ezberden değil işin ehli olarak* konuşuyordu".

"Sen beni bu işte baba olarak yenersin, fakat *Cebbar zade olarak değil*" der gibi bir hâli vardı (AHT, YY, 103) "Sen beni bu işte *Cebbar zade olarak değil fakat baba olarak* yenersin" der gibi bir hali vardı.

Toplumcu geçinen eleştirci derseniz, zaten onun işi, elinde reçete, eserin ona uygunluk derecesini aramaktır, *toplumsal gerçeklere uygunluk derecesini değil!* (Aİ, HE, 118) "Toplumcu geçinen eleştirci derseniz, zaten onun işi, elinde reçete, eserin toplumsal gerçeklere uygunluk derecesini değil ona uygunluk derecesini aramaktır".

Servet-i Fünun'la Fecr-i Ati öylesine taklit edebiyatlardır ki, 'yenilik'leri sadece zamanın ağıdalı Osmanlıcasına aktarılış tarihleriyle ilgilidir, *yaradılışlarıyla değil* (Aİ, HE, 203) "Servet-i Fünun'la Fecr- Ati öylesine taklit edebiyatlardır ki, 'yenilik'leri yaradılışlarıyla değil , sadece zamanın ağıdalı Osmanlıcasına aktarılış tarihleriyle ilgilidir".

İsimler, birbirinden farklı yaratıkları ayırt etmek içindir; *bizleri değil* (OA, T, 335). "İsimler bizleri değil birbirinden farklı yaratıkları ayırt etmek içindir."

Hatta yazılı edebiyatları vardı; *öyle sadece sözlü halk edebiyatı değil...* (REÜ, D, 204) "Hatta öyle sadece sözlü halk edebiyatı değil yazılı edebiyatları vardı".

Bakın heveskârı diyorum, *sanatkârı değil* (REÜ, D, 244). "Bakın sanatkârı değil heveskârı diyorum".

4.2.4.2. Sona alınan *değil*'li unsurun cümleden noktayla ayrılması

Bazen, yüklemden sonraya alınan unsurla bağlı olduğu cümle arasına nokta konmakta ve *değil*'li unsur, bağlı olduğu cümleden tamamen koparılmaktadır. Bu tür kullanımlarda, sona alınan *değil*'li unsura, eksiltili ve olumsuz bir isim cümlesi izlenimi verilmek istenmektedir. Bu tür cümlelerin virgülle ayrılanlardan tek farkı, virgül yerine nokta konmuş olmasıdır. Bu kullanımlarda, *değil*'le oluşturulmuş grubun tamamının, asıl cümle dışına taşınmış şekline eksiltili cümle dense bile, grubun sadece *değil*'li kısmının asıl cümleden koparılarak ayrı bir cümleymiş gibi yazılmış şekline eksiltili cümle demek mümkün değildir. Bu yüzden, bu tür ifadelerin, üslup kaygısıyla da olsa, bağlı olduğu cümleden noktayla ayrılması, cümle tekniği açısından uygun değildir; zira, birinci cümleyi okumadan veya işitmeden ikinci cümleden anlam çıkarmak mümkün değildir.

Aşağıdaki cümlelerin birincisinde, *değil*'le birbirine bağlanmış unsurların oluşturduğu nesne, cümleden koparılmış. Diğer cümlelerde ise, *değil*'le birbirine bağlanan iki unsurdan biri cümlede bırakılırken diğeri cümleden çıkarılmış ve ayrı bir cümle gibi verilmiştir. Cümlelerin olması beklenen şekillerini tırnak içinde verdik.

Nizamettin Bolayır şimdiki yaşamayı yeğler. *Hayali, anyı değil*, elle tutulan gerçeği (HT, YS, 53) "Nizamettin Bolayır hayali, anyı değil, şimdiki, elle tutulan gerçeği yaşamayı yeğler".

Ders geçme ve kredi sisteminin amacı, öğrencinin yeteneğine ve becerisine göre kendini geliştirmesi ve zaman kaybına neden olmadan bilgili ve bilinçli

gençleri mezun etmekte. *Ucuz diploma dağıtmak değil !* (Suzan Erbaş, C, Nr. 25081, s. 2) "Ders geçme ve kredi sisteminin amacı, ucuz diploma dağıtmak değil, öğrencinin yeteneğine ve becerisine göre kendini geliştirmesi ve zaman kaybına neden olmadan bilgili ve bilinçli gençleri mezun etmektir".

Bir "lise"nin amacı mezun ettiği öğrenciyi belli bir kültür ve bilgi düzeyine sahip, bilinçli birey hâline getirmektir. *Öğrenciyi zorunlu bir zaman okulda tutup, diplomasını eline vermek değil !* (Suzan Erbaş, C, Nr. 25081, s. 2) "Bir "lise"nin amacı, öğrenciyi zorunlu bir zaman okulda tutup diplomasını eline vermek değil, mezun ettiği öğrenciyi belli bir kültür ve bilgi düzeyine sahip, bilinçli birey haline getirmektir".

Bakanlıktan böyle bir tutum beklenirdi. *Sorumluluğu üzerinden atması değil* (Ömer Asım Aksoy, ÇTD, Sayı: 63, s. 7)"Bakanlıktan sorumluluğu üzerinden atması değil böyle bir tutum beklenirdi".

Direksiyon kursunu bitirdi: Bir kerede ehliyeti aldı. *Nermin gibi altı kere imtihana girerek değil* (OA, T, 336). "Direksiyon kursunu bitirdi: Nermin gibi altı kere girerek değil bir kerede ehliyeti aldı".

Fakat bir sıfatla başlamak istiyorum. *Bu çocuk ilerde büyük adam olacak gibi ne olduğu belirsiz bir tanımla değil* (OA, T, 367) "Fakat bu çocuk ilerde büyük adam olacak gibi ne olduğu belirsiz bir tanımla değil bir sıfatla başlamak istiyorum".

"- Hayır; Şinasi beni sadece babam Hayrullah Efendi'nin oğlu olarak tanırdı. *Yoksa bir şair, bir muharrir filan olarak değil!*" (REÜ, D, 12). "Hayır; Şinasi beni bir şair, bir muharrir filan olarak değil, sadece babam Hayrullah Efendi'nin oğlu olarak tanırdı."

4.3. Eksiltili Cümlelerde değil

değil'le kurulmuş pek çok cümlede, özellikle de, konuşma dilini yansıtan metinlerde ve ifadelerde, eksiltili anlatıma rastlamak mümkündür.

Eksiltili anlatımda en sık rastladığımız husus, *değil*'YÖNeden önce gelen isim unsurunun düşürülmesidir. Cümlede, *değil*'in bağlandığı isim unsuru düşürüldüğü zaman, cümlenin gelişine göre neyin düşürüldüğü bellidir. Bunun yanında, özellikle cevap verilirken veya onaylatıcı soru sorulurken kullanılan, "Öyle değil", "Öyle değil mi" ifadelerinde, "öyle" kısmının düşürüldüğü, sadece *değil mi* veya *değil* edatının kullanıldığı görülür.

4.3.1. *değil*'in isim unsurunun düşürülmesi

Bu cümlelerde, *değil*'in isim kısmı düşürülür ve geriye yüklem olarak,

sadece *değil* kalır. Cümlelerin diğer unsurları ise yüklem olan *değil*'e bağlıdır. Bu tür cümlelerde, *değil*'in, birinci cümlelerin fiil olan yüklemine olumsuz şekli yerine kullanıldığı da görülebilir. Nitekim, "Şark'ın şiiri Avrupa'ya göre bugün bir muammâ ise yarın da bir muammâ mı kalır ? *Hiç şüphesiz değil* (YKB, ED, 77)" cümlesinde, *değil*, "kalır" fiilinin olumsuzunun yerine kullanılmıştır. Aşağıdaki cümlelerde, olumsuz isim cümlesinin yüklemine isim kısmı düşürülmüş, geriye sadece *değil* kalmıştır.

Ben, hastanın yukarı katta olduğunu sanıyordum. *Değil*, aşağı katta (MŞE, SK, 148).

Hiç de değil ! Ben, bilirsiniz gözlüklü adamı sevmem, o ise daha genç yaşında gözlük takmış (MŞE, VÇ, 30).

-Ben candan değil miyim ?

-*Değilsiniz ya !* Hastanıza hiç sokulmuyorsunuz (MŞE, VÇ, 61).

Nice insanların gözleri önünde geçen vak'alar, şahitleri kalmayınca, bir roman mevzuu olur, "Deli miydi, *değil miydi?*" derler ve "Öldürüldü mü, intihar mı etti?" diye sorarlar (AŞH, FBB, 167).

"Türküm dedim ama," dedi. "Mazi sigasını kullanmak daha doğru olacak."

"Şimdi *değil misiniz ?*" (HT, H I, 259)

Kadın inanır mı ?

"- *Değil, değil*, diyor. Doktor Bey kısa boylu mu ?" (MŞE SK, 155).

Bu, özgül gibi acayip bir öz vatan anlayışıydı. İyi ama Edirne öz vatandı da Selânik ve Üsküp neden *değildi ?* (NSB, TS, 75).

Asû fizik midir, *değil*. Fizik ötesi midir, *değil*.

Asû içimizden biridir ancak (FHD, A, 13).

Küfe ? Yok. Kahve ? Hayır. Hasta ? *Değil*. Hangisi var ya? (MAE, S, 125).

Şu kazma dişleri sen mahya belledinse, *değil* (MSE, S, 96).

Demek değilmiş, müdürün geçici bir kaprisiymiş (OA, SİO, 11).

Süleyman, itlik mi, *değil mi* kavrayamadı (YK, İM, 25).

-Bu ne zavallılık, diyor, birbirinden farkı olmayan iki parti... Ha ? *Değil mi ?* Yok *değilse* söyle (MŞE, SK, 148).

Gene bir çekişme olmuş sandı. *Değil* (MŞE, VÇ, 115).

-Bugün de öyle mi lâkin ?

-*Değilse*, kimde kusur? (MAE, S, 195)

4.3.2. Fiil cümlelerinde *değil mi*'nin bağlı olduğu yüklem düşürülmesi

Şimdi burada bir Türk kıızı olsa ne yapar? Bir tafra, bir surat, *değil mi*? (HT, H II, 73).

4.3.3. *değil*'lerin düşürülmesi

Bu cümlelerde, tekrardan kaçınmak için önceki *değil*'lerin düşürülerek, anlamın sonrakine bırakıldığı görülür. Bu durum, peş peşe gelen isim cümlelerinde, ek fiilin öndeki yüklemelerden düşürülerek en sondaki yükleme konmasından farklı değildir. Aşağıda, düşürülen kısımlarını köşeli parantez içersinde gösterdiğimiz cümlelerde bu özelliği görüyoruz.

Saçuñ müşk hem müşkîn degül mi

Yüzüñ ay [*degül mi*] u küpeñ pervîn degül mi (KBD, Nr. 125/1)

Eve gitmek [*değildi*], çocukları, karısı ile gürültülü sofraya oturmak [*değildi*], her günkü gibi, yıllardır süregeldiği gibi aynı yollardan, aynı arkadaşlarla geçmek *değildi* özlediği (OA, SİO, 13).

Yıllardır bir saat gecikmeyen aile babası [*değildi*], sadık eş [*değildi*], o kör dolap beygiri [*değildi*], o basit karınca *değildi* artık (OA, SİO, 50).

4.3.4. Pekiştirmeli anlatımda *değil*

Pekiştirmeli anlatımda, *değil*, bir olayı bir durumu vurgulamak ve pekiştirmek amacıyla, biri cümle başında, diğeri cümle sonunda olmak üzere, iki kere kullanılır. Bu anlatımda, cümle başında kullanılan *değil*, isim kısmı düşürülmüş olumsuz isim cümlesinin yüklemi ve bu hâliyle, sonda bulunan cümledeki eksilti tekrarı durumundadır. Bu tarz anlatımlarda, *değil*, anlam bakımından genel olarak "hayır" anlamı yanında inkâr, ret, itiraz anlamı taşıyan yapı olarak eksilti anlatım durumundadır.

Değil kardeşim, dal yeşil *değil*, gök mavi *değil* (CST, OBY, 34).

Necdet bütün bunları kendi dışından biri söylemiş gibi: " *Değil* işte, o kadar basit *değil*." dedi (OA, SİO, 33).

Köylüler her ne kadar " *Değildir* beyim, bu *kavak değildir*." dedilerse de fabrikatörü teskin edemediler (HT, H I, 179).

4.4. *değil*'in Farklı Anlamları ve *değil*'le Oluşan Kalıplaşmalar

değil, tarihi gelişimi süresince, kendi anlam dairesi içerisinde, değişik anlamlara gelmiş ve değişik anlatım kalıpları içerisinde yer almıştır. Biz, *değil*'in dil içerisindeki işleyişini daha açık gösterebilmek için, belirleyebildiğimiz kadarıyla, bu farklı anlam ve kullanımları vereceğiz.

4.4.1. *değil*, cümle içerisindeki kullanımına ve almış olduğu ekin durumuna göre, "olmamak" anlamına bağlı olarak "olmaz, olmayan, olmadığı" v.b. anlamlarını verir.

4.4.1.1. *değil*: olmaz

Beş parmak *bir değil* (olmaz) (ÖAA, ADS I, Nr. 476).

Gidilmeyen yer senin olmaz (*değildir*) (ÖAA, ADS I, Nr. 1005).

Hamala semeri yük olmaz (*değildir*) (ÖAA, ADS I, Nr. 1077).

4.4.1.2. *değül*: olmayacak, olmadık (MA, SN, 599).

Yigünümü dahı kınamışvanın

Degül nesneyi hem sınamışvanın (MA, SN, Nr. 345)

4.4.1.3. *değülven*: olmam, değilim (Tar.S II, 1056).

Bulursam ger bulardan ben halâsı

Degülven emrüne bir lahza âsî (SP, T, 95)

4.4.1.4. *değil idiği*: olmadığı (Tar.S II, 1038).

Hazreti Emir etti: Asmân ilminden *habîr değil idiğün* malûm oldu (Tar.S II, 1038).

4.4.1.5. *değülmisse* (*değülmise*, *değülmüşse*, *değül imişse*): olmasaydı, olmamış olsaydı (Tar.S II, 1055).

Fârûk kim olur idi lâyık nübüvvete

Ger hazretün *değülmisêdi hatm-i enbiyâ* (Ş, HŞ, Nr.537).

Muhammeddür ki Hak buyurdu "Levlâk"

Degül miseñ yaratmazdum dir eflâk (ŞM, HN, Nr. 157).

Bu işe kız *degül misseydi râzi*

Başarmazdı hezârân şâh u kâzî (ŞM, HN, Nr. 7587)

Görürdüñ nice kılurdu şehi mât

Eger ruhlar *degül misse iki kat* (ŞM, HN, Nr. 7675)

Ana hakkı *Taîrî hakkı degül-imiş-ise*

Kara polad öz kılıcum tarta-y-idüm (DK I, 239).

4.4.1.6.1. *değilse*: olmazsa

O itimat ile millet bütün metalibini,

Bugün değilse, yarın çare yok halâs edecek (MAE, S, 271).

4.4.1.6.2. *değilse*: aksi halde (TDE, 140).

Helâki boyladı âtiye attığım her adım;

Değilse, hangi hezimet çıkar ki, uğramadım ? (MAE, S, 438).

4.4.1.7. *değilse bile*: olmasa da, olmasa bile

Don Kişot değilse bile Hasan Mellah olmağı kurmağa başlamıştı (NN, H, 108).

Meselâ bir çok hikâye kitapları vardır ki, bütün memleket gerçeklerini *değilse bile* memleketin yalnız bir bölgesini, belirli bir parçasını canlı olarak temsil ederler (REÜ, D, 208).

Yalnız yeni usul şiiri *pes değilse bile ancak orta bir derecede* teccelli ettirebilmişti (YKB, ED, 261).

Matbuat müdüriyetinin sicilinde mukayyed binlerce mecmuanın *hepsi değilse bile, bir kısm-ı mühimmi* intişar ediyor, demek ki her masa üstünde yeni bir mecmua buluyoruz (YKB, ED, 176).

Onları okurken *boylarını boslarını değilse bile huylarını huslarını* sezme için falcı olmak lâzım değildi (BRE, DF, 375).

İkinci Dünya Savaşı'nın *kendisi değilse bile rüzgârı* bu güzel gemiyi bir kalıp bulaşık sabununa döndürmüştü (BRE, DF, 407).

Sefir-i kebirimiz Nazım Bey (Gümülcüne)'nin bu kanaatine *tamamen değilse bile kısmen* iştirak ediyor (HT, H I, 295).

4.4.1.8. *değilse de*: olmasa da, olmasa bile

En sonra da, suallerime cevaben, biraz isteksiz olarak, bunu bana Fahim Beyin kendisi de anlattı, ve şüphe yok ki bu, *rûyanın aslı değilse de*, ona daha yakın bir kopyesiydi (AŞH, FBB, 94).

Güzel değilse de, sevimsiz değil (MŞE, O, 166)

Picasso, Braque, Lhote zaman zaman ona bazı şeyler borçlu olduklarını *sözleriyle değilse de* işleriyle itiraf ediyorlardı (BRE, DF, 295).

Gerçi gençler arasında, kendilerini eserleriyle göstermiş, bazı kimselerin mevcut olduğunu işitiyorum ve bazan, *muntaazam bir şekilde değilse de*, bunların eserlerini görüyorum (REÜ, D, 27).

İyi adamdır doğrusu, temiz yüreklidir, *sık sık değilse de* ara sıra görüşmekten hoşlanırım, bir çeşit şiiri sever, kendi de, beceremediğini anlayamaz, yazar (NA, SS/A, 89).

4.4.1.9. Sonuna eklendiği kelimeyle birlikte "*... olmayan*" anlamında sıfat olarak kullanılır.

İki 'âlemde murâdum benüm ol kândur kân

Çü *kenâremde degül kevn ü mekânı* niderem (ŞM, HN, Nr. 6701)

Zâhir kıldı 'özürni nişân kıldı anda soñ kemişdi anı eksük kitâb, öñi soñı eksük bitig *sezâ degül yerge* harc kıldı mâl-nı, yokattı mâl-nı havîc kemişti küveç-ge (Z, ME, 44/71-8).

4.4.2. *değil ... bile* : Bağlama ve kuvvetlendirme (TDE, 240).

Ama Cemal'in *yürümeğe değil, ayakta durmağa bile* gücü yoktu (HT, H I, 72).

4.4.3. *değil de*: Belirtme ve kuvvetlendirme (NH, da/de, 92); bağlama ve kuvvetlendirme

O zaman, *görülecek iş değil de, feda edilmeyecek medeniyet* icabı yerine getirilmelidir (AŞH, FBB, 73).

Bu son cereyan ise, *bir hadise çıkarır gibi ortaya atmak* şeklinde *bi-le değil de adeta zorla, yangın çıkarır gibi* çıkarıldı (REÜ, D, 81).

Heykeltıraşlar onları *öyle at üstünde filan değil de, ağız açık horlarken* veya ne bileyim ben, burunlarını karıştırırken göstereleirdi ne o heybet kalırdı ne mehabet (HT, T I, 39).

Çaldığı sanki *gırnata değil de bir sihirbaz âleti* idi (HT, H I, 70).

Sonra da *müşterilere mahsus ince kurutma kâğıdı ile değil de, odasındaki zatî havlusu ile* kuruladı (HT, H 2, 64).

4.4.4. *değil*, ister isim, isterse fiil cümlelerinde olsun, yüklem içerisinde edat olarak yer alıyorsa, kendisinden sonra bir bağlaç gelerek söz konusu cümleyi bir sonraki cümleye bağlayabilir; ancak *değil*'in bağlaç ifadesinde de kendisinden sonra *fakat*, *lâkin* veya *ama* bağlaçları gelebilmektedir. Burada dikkati çeken husus, birlikte kullanıldıklarında, *değil* olmadan *fakat*, *lâkin* ve *ama*'nın tek başlarına bir anlam ifade etmemeleridir. Bu durumdaki ifadelerde, asıl bağlaçlık görevinin *değil* üzerinde olduğu, *fakat*'la *lâkin*'in kendi anlamlarına bağlı olarak, *değil* ile birlikte, genellikle "... değil, aynı zamanda", *ama*'nın ise "... değil, ancak" anlamıyla, kuvvetlendirme görevinde kullanıldığı görülmektedir.

Çünkü bendler, Beyrut'ta ölen sevgilinin ismini *lâfzen değil fakat mânen* aynı âhenkle tekrar eden birer beyitle bağlanıyor (YKB, ED, 206).

Yazıyı yalnız ve yalnız mürşidlik sanatı sanan adamların şüphesiz *hepsi değil fakat birçoğu* bu kabildendir (YKB, ED, 316).

Ecdadın gönüllerinden bir miras gibi süzülüp gelen musiki *bir milletin yalnız zekâsının vuzuhlu sesi ve dili değil, fakat kalbinin ve kanının bulanık ve iphamlı sesi* olan ikinci bir millî lisandır (AŞH, BM, 119).

Mazinin bir mucizesiyle, yazdıklarım bugün *gördüklerim değil, fakat hatırladığım* mehtaplar oluyor (AŞH, BM, 278).

Öyle ki bu yalılar *buralara hariçten getirilmiş malzemelerle rasgele yapılmışa değil fakat kendi hususiyetlerine göre buldukları noktada hâsıl olmuşa* benzerler; yahut da zevklerine göre yerlerini seçip buralara gelmiş ve konmuş büyük, içli ve ruhlu mahlûklara benzerlerdi (AŞH, BY/GZK, 67).

Halit Ziya öyle bir "Balzac"tır ki, yarattığı şeyleri *eserlerinde değil, fakat ekseriyetle hayatta* yarattı (REÜ, D, 259).

Bir de ayaklı öyle eski zaman saatleri vardı ki, gûya *yaşadığımız günün değil fakat hâlâ geçmiş günlerin saatlerini* çalıyorlarmış gibi bir türlü ayar edilemiyordu (AŞH, BY/GZK, 171).

Çok büyük şiddetle denildiği vakit eski şiirin ve eski nesrin *yalnız zemi- ni değil lâkin malzemesi, şekilleri ve nevileri* de tamamıyla değiştirilerek yeni ufuklara koşmak susamışlığını ifade etmek istiyorum (YKB. ED, 45).

Teleskop da uzakta; *balık değil, ama başka bir şeyin* havaya atıldığı ve suya düştüğünü gördü (HB, DG, 21).

Göbekoğlu'nu değil, ama karınlarından ona tutsak olan deniz yol- daşlarını selâmlayın be ! (HB, DG, 31).

4.4.5. degül ... illâ: ancak, yalnız, sadece (AT, KT II, 140)

Dakı *degül* dükeli, *illâ* dirilü bizüm katumuzda, hazır olunmuşlar (a.g.e., 140)

Degül gögüzleri içinde, *illâ* kibr, *degül* anlar iriciler ana (a.g.e., 140)

Eyittiler: *Degülsiz, illâ* âdemî bizcileyin (a.g.e., 140)

4.4.6.1. değil ki: kendisinden sonra gelen olumlu fiile olumsuzluk anlamı vermek için kullanılır (Tar.S II, 1038). *değil ki*'in cümleye kazandırdığı anlam, tırnak içindeki cümlede verilmiştir.

Elin ağzı *torba değil ki* (çekip) büzesin (ÖAA, ADS I, Nr. 873) "Elin ağzı torba değil (torba olmadığına göre) çekip büzemezsin".

Deve değil ki yedi yerinden boğazlansın (ÖAA, ADS II, Nr. 3877) "Deve olmadığına göre (olmadığı için) yedi yerinden boğazlayamazsın".

Boyacı küpü değil ki (hemen daldırıp çıkarasın) (ÖAA, ADS II, Nr. 3357) "Boyacı küpü olmadığı için (olmadığına göre) hemen daldırıp çıkaramazsın".

4.4.6.2. değil ki: yok ki

Değil ki "dön !" diye binlerce yalvaran geride;

Dikildi karşına ecdadın mekabiri de (MAE, S, 211).

4.4.6.3. değil ki: yalnızca ... değil ...

-O ye'si inletiyordun, değil mi, ûduna sen ?

- *Değil ki ûdı, bütün kâinatı* inletsen,

Figana söyletebilmek bir ıztırabı, hayâl ! (MAE, S, 437)

4.4.7.1. değil mi: mademki (TDE, 140).

Değil mi bir anasın sen ? *Değil mi* Almansın ? (MAE, S, 275)

Değil mi gayesi bir hepsinin, ne korkarsın ? (MAE, S, 277).

Nedir o gömleğin hali, yok mu bir yıkamak ?

-*Değil mi* kirlenecek sonunda ? Keyfine bak ! (MAE, S, 269).

4.4.7.2. değil mi: Birinci cümlelerin sonuna gelir ve cümleyi ikinci cümlelerin sebebi durumuna getirir (TDbil., 307).

Kınalı kızım için *değil mi*, malım da gitsin canım da ! (Yaşar Kemal) (TDbil., 307).

4.4.8. değil mi ki: madem, mademki (TS 1, 345).

Değil mi ki ona bir kere yalan söylemişler (HT, H I, 322).

Değil mi ki yeryüzündeki yaratıklar arasında ölümlü olduğunun bilincinde olan sadece insandır, ölümlülüğüne ancak bir şeyler yaparak karşı koyabileceğini sanmaktadır (Aİ, HE, 165).

Değil mi ki, saatlerin sesini alamıyorum. *Değil mi ki*, içimdeki pandülü duyamıyorum (HT, H II, 24).

"O hayretmez, *değil mi ki* ona yaramamış" (HT, H II, 120).

4.4.9. değil ya: değil de; şöyle dursun

-Madam, *tahta döşetmek değil ya*, üstüne bir de kuş kondursan, yine de burada oturulmaz (MŞE, İÇ, 67).

Bu sırada tren yavaşça kalkar, önlerinden geçer, *Müdür'ü değil ya*, bir ışık bile göremezler (MŞE, İÇ, 157).

4.4.10. demek değil: anlamına gelmez

Ancak bu söz, fırsat düşünce başka kadınlara sokulmayacaklar *demek değildir* (MŞE, SK, 85).

Yeni şair: "Malûmdur benim suhanım mahles istemez" diyebilen, bunu haklı olarak söyleyebilen adamdır; ama bu: "Benim şiirimde yalnız ben varım" *demek değildir* (NA, SS/A, 25).

Bu tabii bunu yapmaya hiç teşebbüs etmedi *demek değil* (Aİ, CK, sayı: 167, s.4/1).

Colette'in roman listesine bakıldığında inanılmayacak kadar çok roman yazdığı görülür, ama bu az roman yazan yazar kötü romancıdır *demek değildir* (Aİ, CK, Sayı: 167, s. 4/5).

Kelimeye ağırlık veren şiir anlayışı, kökeninde biçimseldir ya, bu elbette biçimsel olmayan şiir anlayışı kelimeyi önemsemeyecek *demek değildir* (Aİ, HE, 219).

4.4.11. *demek değilse*: anlamına gelmiyorsa

Bunun adı edebiyatın gerçeğe kıyasla geri kalması (retadaire) *demek değilse*; ben hiçbir şey bilmiyorum (Aİ, HE, 178).

4.4.12. *hiç değilse*: önemli olamasa bile, başka birşey olmasa bile; bari; en az; en azından (TS 1, 643; TDE, 158, 336).

İstikbali ve *hiç değilse* iki üç senelik ömrü şu iki dudağa muallak durmaktaydı (NN, H, 154).

Yaptığı edepsizlikler için daima kendi muhitinden uzak bir yer seçer, böylece *hiç değilse* kaptanın şerefini korumağa gayret ederdi (HT, H I, 150).

Ağlatmayı geçtik, *hiç değilse*, kendime güldürmeden çalabilsem (HT, H I, 170)

Beğenselerdi, severlerdi, beğenilip sevilecek bir şair olduğuna inansalardı tanıtırlardı onu, bastırırlardı kitaplarını, *hiç değilse* bir "seçme" yaparlardı da onu çıkarırlardı (NA, SS/A, 211).

Bu sözden almalıdır, *hiç değilse*, ibret alan (MAE, S, 225).

Ama *hiç değilse* kalabalıkta tek bir kişi, o sarışın, bu sözün taşıdığı anlamda onunla birleşeydi ! (OA, SİO, 32).

4.4.13. *-mak/-mek değil*: -mak/-mek bir yana, -mak/-mek şöyle dursun,

Nâhîdi kasd olunsa *şikâr eylemek değil*

Tunbûr-ı bezme zülfünü târ u bem eyleriz (ND, 276).

Seslerini *duymak değil*, sağlık haberlerini bir telgrafla alsak sevinirdik (AŞH, BM, 25).

Sıyanet eylemeden âciziz, *değil yapmak...* (MAE, S, 195)

İradeleler gele dursun, o itiraz ederek;

Saray civarına yaklaşmamış, *değil gitmek* (MAE, S, 416)

Ve su *içmek değil*, yapışık çamur yutuyoruz (FRA, ZD, 139).

Erzak *vermek değil*, bu bedbahtlar arasında at gübresinden arpa ayıklayan ve atılan kemiği kemirenler az değildir (FRA, ZD, 127).

Çok zaman *yıkanmak değil* yatağından bile çıkmıyor (MŞE, VÇ, 185).

Bizde iş *buyurmak değil*, adam hesabına koyup bir hatır sormazlar, bir çift lâkırdı etmezler ... dedi (MŞE SK, 105).

Bizleri buraya *sokmak değil*, kapısından baktırmazlar (MŞE, İÇ, 136).

Anlamadıklarına aldırılmazlar; anlamadıklarını *söylemek değil*, düşünmek dahi güçlerine gider (NA, SS/A, 65).

4.4.14. *yalnız/sade ... değil; yalnız/sade ... değil ... da/de; yalnız/sade ... değil ... aynı zamanda ... da/de;*

değil, kimi zaman *yalnız/sade*, kimi zaman da *yalnız/sade* ve *da/de* kelimeleriyle birlikte, ifadeyi kuvvetlendirmek ve "buna ilâveten, buna ek olarak" anlamını vermek için kullanılır. *yalnız*'dan sonra *değil* geldiği zaman, *yalnız*'in, önündeki kelimeye verdiği "1. Yanında başkaları olmayarak; 2. Sadece, salt, 3. Ama, şu kadar ki, ancak, fakat (TS 2, 1586)" anlamlarının mutlak olmadığı, "buna ilâveten, buna ek olarak", ikinci bir kavramın, niteliğin, nesnenin, olayın v.b. var olduğu ifade edilir.

Yalnız Şili'nin değil, bütün geri kalmış ülkelerin dramına parmak basıyor (Aİ, HE, 120).

Yalnız bahtlı değil, akıllı kızsın (MŞE, O, 123).

Lâkin Amerika'dan gelen bu cinématographie tâûnu medeni âlemi daha biraz sararsa *yalnız ben değil, bütün temaşa* ebediyyen münkarız olacak ! (YKB, ED, 218).

Yalnız nazariyede değil, ameliyede de aynı neticeye varıyoruz (YKB, ED, 171).

Azizi, onu *yalnız dövecek değil, cebinden parasını da alacak* (MŞE, O, 71).

Ruh hislerinin bir ifadesi olan ve *yalnız söylenmesini değil, mırıldanmasını da* bilen bu usullü ve uslu ses hevenkleri, sanki dinleyen ruhların anlamayacakları bütün hasretlerini, hicranlarını, isteklerini söyler (AŞH, BM, 120).

Yalnız şairler değil, hikâyeciler de aşk konusundan çekiniyorlar (NA, SS/A, 29).

O gecelerde bize nispetle daha sağlam, muntazam ve uzun ömürlü olan bu şeylerin önünden asıl biz geçiyor; zira, biz böyle *yalnuz onların önünden değil, meğer, aynı zamanda, kendi hislerimizden ve kendi ömrümüzden de geçiyormuşuz (AŞH, BM, 178).*

Üftade *sade sıcak değil, aynı zamanda konuşkan ve gürültücü de bir yaratıktı (HT, YS, 36).*

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

İNCELEMELER, GRAMERLER VE SÖZLÜKLER

- AH : Reşit Rahmeti Arat, *Atebetü'l-Hakayık*, T.D.K., C. II, 32, İstanbul 1951.
- AT KT : Muhammed bin Hamza, *Kur'an Tecümesi II*, Haz.: Ahmet Topaloğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları: 300, Araştırma ve İnceleme Eserleri: 5, İstanbul 1978.
- ETG : A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev.: Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları: 532, Ankara 1988.
- ÇEK : Janos Eckman, *Çağatayca El Kitabı*, Çeviren: Günay Karaağaç, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3412, İstanbul 1988.
- DDTS : Berke Vardar, N. Güz, E. Öztokat, M. Rifat, O. Senemoğlu, E. Sözer, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 471, Ankara 1980.
- DLT : *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi I, II, III*, Çev.: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları: 521, 522, 523, Ankara 1985, 1985, 1986.
- EDPT : Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- Fundamenta : *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden 1959.
- HD, TB : Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 426, Ankara 1976.

- JD, TDG : Jean Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Tercüme eden: Ali Ulvi Elöve, İstanbul 1941.
- Kononov : A.N. Kononov, *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı*, Moskova 1956 (Türk Dil Kurumundaki çeviriden yararlanılmıştır).
- LK, TSD : Leylâ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi - Cümle Tahlilleri -*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.
- NH, da/de : Necmettin Hacıeminoğlu, "da/de Edatı Üzerine", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XVI, İstanbul 1968, s. 81-100.
- Räsänen : Martti Räsänen, *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969.
- RŞ, TS : Rasim Şimşek, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon 1987.
- ST II : Sevgi Özel, Neşe Atabay, Yöneten ve Yayına Haz. : Doğan Aksan, *Sözcük Türleri II (Bağlaç, Ünlüm, Eylem)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 421/2, Ankara 1976.
- ŞS, KM : Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.
- ŞT, ET : Şinasi Tekin, "Eski Türkçe", *Türk Dünyası EL Kitabı*, İkinci Cilt, Dil-Kültür-San'at, İkinci Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 121, Ankara 1992.
- Tar. S II, III, IV : *Tarama Sözlüğü II, II, IV*: Türk Dil Kurumu Yayınları-Sayı: 212, 212, 212/4, Ankara 1965, 1967, 1969.
- TB, TG : Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, İstanbul, 1974.
- TDB : Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 785'ten genişletilmiş ikinci baskı, İstanbul 1962.
- TDbil. : Haydar Edikun, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985.
- TDE : Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971.

- TNG, DB : Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 418, İstanbul 1975.
- TS 1, 2 : *Türkçe Sözlük*, Yeni Baskı, Haz.: Hasan Eren, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatır, Talât Tekin, Hamza Zülfikar, Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Ankara 1988.
- TTS : Neşe Atabay, Sevgi Özel, Ayfer Çam, *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 472, Ankara 1981.
- TTS : Mehmet Akalın, *Tarihi Türk Şiveleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 551, Ankara 1979.
- VH, TS : Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 276, Ankara 1978.
- VH, TS : Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Sözdizimi*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 317, Ankara 1982.

TARANAN ESERLER

- AD : Mehmet Özmen, *Ahmed-i Dâ'i Divanı*, Metin-Gramer-Dizin, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1984, (Basılmamış doktora tezi).
- AH, BG/GL/FS : Ahmet Haşim, *Bize Göre Gurebâhâne-i Laklakan Frankfurt Seyahatnamesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Bin Temel Eser: 17, İstanbul 1969.
- AHT, YY : Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaz Yağmuru (Hikâyeler)*, Büyük Kitaplık:4, Edebi Eserler Serisi: 1, İstanbul 1972.
- Aİ, HE : Attila İlhan, *Hangi Edebiyat*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.
- Aİ, CK : Attila İlhan, *Cumhuriyet Kitap*
- AŞH, BM : Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, Hilmi Kitabevi, İkinci Basılış, İstanbul 1955
- AŞH, BY/GZK : Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Yalıları/Geçmiş Zaman Köşklere*, Varlık Yayınları, İstanbul 1968
- AŞH, FBB : Abdülhak Şinasi Hisar, *Fahim Bey ve Biz*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1955

- BRE, DF : Bedri Rahmi Eyüboğlu, *Delifışek*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975
- C : *Cumhuriyet gazetesi*
- CST, OBY : Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş*, Varlık Yayınları, Dördüncü Basılış, İstanbul 1954
- ÇTD : Çağdaş Türk Dili
- DK I : Muharrem Ergin, *Dede Korkut I Giriş-Metin- Faksimile*, TDK Yayınları-Sayı: 169, Ankara 1989
- FC, BH : Fahri Celâl Göktulga, *Bütün Hikâyeleri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1973
- FD : *Fuzûli Divanı*, Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cumbür, Akçağ Yayınları, Ankara 1990
- FHD, A : Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Asû*, "Kitap" Yayınları, İstanbul 1967
- FHD, DKK : Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Dört Kanatlı Kuş*, Varlık Yayınları, İstanbul 1970
- F, LM : Fuzûli, *Leylâ ile Mecnun*, Necmettin Halil Onan, Maarif Vekâleti, Türk Kültür Eserleri:1, İstanbul 1955
- FRA, ZD : Falih Rıfki Atay, *Zeytin Dağı*, Bin Temel Eser: 26, İstanbul 1970
- GT : Seyf-i Sarâyî, *Gülistan Tercümesi*, Haz.: Ali Fehmi Karamanlıoğlu, TDK Yayınları: 544, Ankara 1989
- H : *Hürriyet gazetesi*,
- HB, DG : Halikarnas Balıkcısı [Cevat Şakir Kabaağaçlı], *Deniz Gurbetçileri*, Bilgi yayınevi. 4. Basım, Ankara 1982
- HD : *Hayretî Divanı*, Haz.: Mehmed Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2868, İstanbul 1981
- HEA, SB : Halide Edip Adıvar, *Sinekli Bakkal*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık Ltd. Şti., İstanbul 1966
- HRG, M : Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Mürebbiye*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1986

- HT H I : Haldun Taner, *Hikâyeler I*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1970
- HT H II : Haldun Taner, *Hikâyeler II*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1971
- HT, YS : Haldun Taner, *Yalıda Sabah*, Bilgi Yayınevi 2. Baskı, Ankara 1986
- HZU, A : Halid Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, Hilmi Kitabevi Ltd., İstanbul 1962
- KBD : *Kadı Burhaneddin Divanı*, Muharrem Ergin, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2244, İstanbul 1980
- KO : *Karacaoğlan*, Haz.: Müjgân Cumbur, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985
- MAE, S : Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1944
- MA, SN : Mesud bin Ahmed, *Sühreyl ü Nev-bahar* İnceleme-Metin-Sözlük, Cem Dilçin, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı: 51, Ankara 1991
- MŞE, İÇ : Memduh Şevket Esendal, *İhtiyar Çilingir*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984 a
- MŞE, O : Memduh Şevket Esendal, *Otlakçı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1983 a
- MŞE, SK : Memduh Şevket Esendal, *Sahanda Külbastı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1983 b
- MŞE, VB : Memduh Şevket Esendal, *Vassaf Bey*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1983 c
- MŞE, VÇ : Memduh Şevket Esendal, *Veysel Çavuş*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984 b
- NA, SS/A : Nurullah Ataç, *Sözden Söze Ararken*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1968
- NBD : *Necatî Beg Divanı*, Haz.: Ali Nihat Tarlan, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1963
- ND : *Nedim Divanı*, Haz.: Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1972

- Nev.D : *Nev'î Divanı*, Ha.: Mertol Tulum - M. Ali Tanyeri, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2160, İstanbul 1977
- NK, İ : Namık Kemal, *İntibah-Sergüzeşt-i Ali Bey*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971
- NK, VS : Namık Kemal, *Vatan-yahut-Silistre*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1865
- NK, ZÇ : Namık Kemal, *Zavallı Çocuk*, Remzi Kitabevi, Dördüncü baskı, İstanbul 1969
- NN : Nabizâde Nazım, *Hikâyeler*, Külliyyat II, Dün-Bugün Yayınevi, Ankara 1961
- NN, Z : Nabizâde Nazım, *Zehra*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1954
- NSB, TS : Nihat Sami Banarlı, *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Neşriyatı: 1, 5. Baskı, İstanbul 1980
- OA, SİO : Oktay Akbal, *Suçumuz İnsan Olmak*, Can Yayınları, İstanbul 1989
- OA, T. : Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 1993
- OP, KK : Orhan Pamuk, *Kara Kitap*, Can Yayınları, İstanbul 1990
- ÖAA, ADS : Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I, II*, TDK Yayınları: 325, 325/2, Dördüncü Baskı, Ankara 1984
- PK, SS : Pınar Kür, *Sonuncu Sonbahar*, Can Yayınları, İstanbul 1992
- PS, DHK : Peyami Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, Ötüken Yayınevi, 9. Baskı,--- İstanbul
- REÜ, D : Ruşen Eşref Üneydin, *Diyorlar Ki*, Hazırlayan: Şemsettin Kutlu, M.E.B. Devlet Kitapları, İstanbul 1972
- SFA, HB/SK : Sait Faik Abasıyanık, *Havuz Başı-Son Kuşlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1988
- SFA, S/S : Sait Faik Abasıyanık, *Semaver-Sarnıç*, On Birinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992
- SP, T. : Sinan Paşa, *Tazaru'nâme*, A. Mertol Tulum, M.E.B. Yayını, İstanbul 1971

- Ş, HŞ : Faruk K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrin'i, İnceleme Metin*, İ.Ü. Yayınlarından No: 1025, İstanbul 1963
- ŞM, HN : Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd)*, İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini, Hüseyin Ayan, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 502, Erzurum 1979
- TAD I : *Türk Atasözleri ve Deyimleri I*, 1000 Temel Eser: 47, İstanbul 1971
- YKB, ED : Yahya Kemal, *Edebiyata Dâir*, İstanbul 1971
- YKB, SH : Yahya Kemal, *Siyâsî Hikâyeler*, İstanbul 1968
- YED : *Yunus Emre Divanı*, Tecüman 1001 Temel Eser: 1, Haz.: Faruk K. Timurtaş, ---- ----
- YK, İM : Yaşar Kemal, *İnce Memed*, Remzi Kitabevi, Beşinci Baskı, İstanbul 1962
- Z, ME : Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd bin 'Osman bin Muhammed bin Ahmed Ez-Zamahşarî El-Hvârizmî, *Mukaddimetü'l-Edeb*, Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks, Nuri Yüce, TDK Yayınları: 535, Ankara 1988.